New Research in Islamic Humanities Studies
Online ISSN : 2980 - 8944
https://api.lu.ac.ir/
Lorestan University

The Philosophical Foundations and Legal Problem of the Presumption of Error within the Scope of Procedural Rules

Hossein Hatem Shoun Al-Shahmani[1], **Mohammad Ali Hajidehabadi**[2] ✉

1. PhD Student, Department of Criminal Law and Criminology, University of Qom, Qom, Iran.
Email: halshhmany555@gmail.com
2. Corresponding author, Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, University of Qom, Qom, Iran.
Email: dr_hajidehabadi@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 10 January 2026
Received in revised form 09 May 2026
Accepted 04 June 2026
Available online 22 June 2026

Keywords:
Presumption of Innocence,
Burden of Proof,
Criminal Dangerousness,
Individualization of Punishment,
Court of Cassation,
Fair Trial

ABSTRACT

Objective: The fundamental problem in the philosophy of contemporary criminal procedure arises at the intersection of two objectives: the safeguarding of individual liberties and the realization of penal efficiency. The two discussions of this research demonstrate the dimensions of synergy and conflict between the standards of a fair trial and the exigencies of modern criminal policy.

Method: The present study employs a descriptive-analytical method, relying upon conceptual and theoretical analysis of the philosophical foundations of criminal procedure.

Results: The legal nature of the presumption of innocence of the accused stems from the fact that this presumption is an inherent right intrinsically bound to human dignity and volition, rather than merely a procedural concession; consequently, its procedural applications possess a substantive immunity manifested in placing the entire burden of proof upon the prosecuting authority and in the constant interpretation of doubt in favor of the accused. Nevertheless, this foundational firmness intersects with the necessities of prevention and adaptation to developments; for the reality of adjudication creates a serious need for the establishment of precise procedural criteria for assessing the dangerous state a forward-looking mechanism whose aim is not the trial of intentions, but rather the realistic evaluation of the probability of recidivism or the commission of criminal conduct, so that the ground may be prepared for the individualization of punishment and the adaptation of precautionary measures to the criminal personality of the offender, rather than merely to the severity of the material act.

Conclusion: On this basis, the research demonstrates that efficient criminal justice is achieved neither through an excess of procedural guarantees at the expense of societal security, nor through an expansion of dangerousness assessment in a manner that harms the presumption of innocence; rather, it depends upon the establishment of a precise hierarchical balance: the presumption of innocence remains as a foundational and inviolable shield, while the criteria of dangerousness and the individualization of punishment are employed as flexible instruments in the service of preventive and reformative justice, without falling into the trap of probabilistic liability or infringing upon the essence of fundamental rights and freedoms.

Cite this article: Hatem Shoun Al-Shahmani, H. & Hajidehabadi, M. A. (2026). The Philosophical Foundations and Legal Problem of the Presumption of Error within the Scope of Procedural Rules. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 5 (10), 1-28. https://doi.org/10.22034/api.2026.2110402.2034

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.
Publisher: Lorestan University.
DOI: https://doi.org/10.22034/api.2026.2110402.2034

Introduction

The necessity of the research calls for clarifying the significance of balance in the rules of criminal procedure, inasmuch as the legislator's success in protecting the interests it deems worthy of protection remains limited so long as it does not provide an efficient procedural organization for guaranteeing the social interest in all its forms whether that which pertains directly to the public interest or that which pertains to the rights and freedoms of members of society (Khalifah, 2015b, p. 89).

Legal presumptions sometimes entail the restriction of individual liberties, and the legislator, as the authority representing the will and sovereignty of society, assesses this interest. When the state initiates the measures necessary for the discovery of truth and the establishment of its right to punish, the danger of infringing upon individual liberty becomes evident; hence, the legislator must intervene and determine the limits that the balance of social interests requires for the restriction of liberty through criminal proceedings. It is solely the legislative power that determines social values, the inviolable core of personal liberty, and the conditions necessary for establishing a balance between the interests of society and the rights of the individual (Surur, 1977, p. 260).

A presumption in the rules of procedure aims at organizing the course of the criminal action at all its stages, and hence its significance in procedural rules is on a par with substantive rules. Just as the principle of legality of crimes and punishments is among the pillars of criminal law, there exists a parallel principle in criminal procedure, namely the principle of innocence; the application of the rule there is no crime and no punishment without a text presupposes another rule, which is the presumption of the accused's innocence (Surur, 2001, p. 276). This legislative linkage establishes a delicate balance among the conflicting dimensions of justice: the presumption of innocence safeguards individual liberty and human dignity against the arbitrariness of power, while the presumption of presence guarantees positive protection of the victim's rights. Thus, the legal presumption is not merely a formal device; rather, it is essential for protecting the institution of the judiciary and its sanctity and for preventing the affliction of delay and procrastination in the course of justice, and it ultimately strengthens the social legitimacy of the legal system and individuals confidence in its efficiency. Accordingly, the research is organized into two discussions: the first addresses the legal nature of the presumption of the accused's innocence and its procedural applications, and the second examines the procedural criteria for assessing dangerousness and the individualization of punishment.

Method

The present study employs a descriptive-analytical method, relying upon conceptual and theoretical analysis of the philosophical foundations of criminal procedure.

Results

The legal nature of the presumption of innocence of the accused stems from the fact that this presumption is an inherent right intrinsically bound to human dignity and volition, rather than merely a procedural concession; consequently, its procedural applications possess a substantive immunity manifested in placing the entire burden of proof upon the prosecuting authority and in the constant interpretation of doubt in favor of the accused. Nevertheless, this foundational firmness intersects with the necessities of prevention and adaptation to developments; for the reality of adjudication creates a serious need for the establishment of precise procedural criteria for assessing the dangerous state a forward-looking mechanism whose aim is not the trial of intentions, but rather the realistic evaluation of the probability of recidivism or the commission of criminal conduct, so that the ground may be prepared for the individualization of punishment and the adaptation of precautionary measures to the criminal personality of the offender, rather than merely to the severity of the material act.

Conclusion

Based on what was analyzed in this research, the philosophy of contemporary criminal procedure finds itself in a perpetual tension between the necessity of preserving the guarantees of a fair trial and the exigencies of penal efficiency and crime prevention. The analysis of the two discussions demonstrated that the presumption of the accused's innocence is the foundational and indispensable pillar for the protection of individual liberty; the legislator has endowed it with a legal and substantive nature that renders it a presupposed principle, and its applications are manifested in placing the entire burden of proof upon the prosecution and in interpreting any procedural doubt in favor of the accused.

In contrast, the research demonstrated that the development of procedural criteria for assessing dangerousness does not entail a diminution of the presumption of innocence; rather, it constitutes a necessary response to the modern preventive and reformative criminal policy. These criteria elevate justice from the rigid, material framework of the offense to the domain of individualization of punishment, which takes into account the offender's personality and the realistic probability of his return to criminal conduct.

Therefore, balanced criminal justice is not realized by sacrificing one of the two scales in favor of the other; rather, it rests upon a harmonious interaction that preserves the presumption of innocence as a fundamental, ethical, and inviolable shield and employs the assessment of dangerousness and individualization of punishment as flexible judicial instruments for reforming the offender and protecting society, without slipping into conjecture or the presumption of probabilistic liability devoid of certain procedural documentation.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

پژوهش های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی
شاپا الکترونیکی: ۸۹۴۴-۲۹۸۰
https://api.lu.ac.ir/
دانشگاه لرستان

تبیین فلسفی و چالش حقوقیِ فرض خطا در قلمرو قواعد آیین دادرسی کیفری

حسین حاتم شون الشحمانی[۱]، محمدعلی حاجی‌ده‌آبادی[۲] ✉

۱. دانشجوی دکتری، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: halshhmany555@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: dr_hajidehabadi@yahoo.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی،

تاریخچه مقاله:
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۲۰
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۱۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۴
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

کلیدواژه‌ها:
فرض برائت،
بار اثبات،
حالت خطرناک،
فردی‌سازی مجازات،
دیوان تمیز،
دادرسی عادلانه

چکیده

هدف: مسئلهٔ بنیادین در فلسفهٔ دادرسی کیفری معاصر در نقطهٔ تلاقی دو هدف رخ می‌نماید: پاسداری از آزادی‌های فردی و تحقق کارآمدی کیفری. دو مبحث این پژوهش ابعاد هم‌افزایی و تعارض میان ضوابط دادرسی عادلانه و اقتضائات سیاست جنایی نوین را نشان می‌دهند.

روش پژوهش: پژوهش حاضر با روشی توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر تحلیل مفهومی و نظری مبانی فلسفی دادرسی کیفری انجام شده است.

یافته‌ها: ماهیت حقوقی فرض برائت متهم از آنجا سرچشمه می‌گیرد که این فرض حقی اصیل و پیوسته با کرامت و ارادهٔ انسان است، نه صرفاً امتیازی شکلی؛ از این رو، کاربردهای آیینی آن از مصونیتی ماهوی برخوردارند که در نهادن تمام بار اثبات بر دوش مقام تعقیب و تفسیر همیشگی تردید به سود متهم جلوه می‌کند. با این همه، این ثبات بنیادین با ضرورت‌های پیشگیری و همگامی با تحولات برخورد می‌کند؛ زیرا واقعیت دادرسی نیازی جدی به وضع معیارهای دقیق آیینی برای سنجش حالت خطرناک پدید می‌آورد؛ سازوکاری آینده‌نگر که هدفش محاکمهٔ نیت‌ها نیست، بلکه ارزیابی احتمال واقع‌بینانهٔ تکرار جرم یا ارتکاب رفتار مجرمانه است تا زمینهٔ فردی‌سازی مجازات و تطبیق اقدامات تأمینی با شخصیت مجرمانهٔ مرتکب و نه صرفاً شدت فعل مادی فراهم شود.

نتیجه‌گیری: بر این پایه، پژوهش نشان می‌دهد که عدالت کیفری کارآمد نه با افراط در تضمین‌های آیینی به بهای امنیت جامعه به دست می‌آید و نه با گسترش ارزیابی حالت خطرناک به گونه‌ای که به فرض برائت آسیب زند؛ بلکه در گرو برقراری توازنی سلسله‌مراتبی و دقیق است: فرض برائت به‌عنوان حصاری بنیادین و خدشه‌ناپذیر باقی می‌ماند و معیارهای حالت خطرناک و فردی‌سازی مجازات به‌عنوان ابزارهایی انعطاف‌پذیر در خدمت عدالت پیشگیرانه و اصلاحی به کار می‌روند، بی‌آنکه به دام مسئولیت احتمالی یا تعرض به جوهر حقوق و آزادی‌های بنیادین درافتند.

استناد: حاتم شون الشحمانی، حسین و حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی. (۱۴۰۵). تبیین فلسفی و چالش حقوقیِ فرض خطا در قلمرو قواعد آیین دادرسی کیفری. *پژوهش های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۱۰) ۵، ۲۸-۱. https://doi.org/10.22034/api.2026.2110402.2034

ناشر: دانشگاه لرستان.

© نویسندگان.

DOI: https://doi.org/10.22034/api.2026.2110402.2034

مقدمه

ضرورت پژوهش ایجاب می کند که اهمیت توازن در قوانین آیین دادرسی روشن شود؛ زیرا موفقیت قانون‌گذار در حمایت از منافعی که شایستهٔ حمایت می‌داند، تا زمانی که سازمان‌دهی آیینی کارآمدی برای تضمین مصلحت اجتماعی در همهٔ صورت‌هایش چه آنچه مستقیماً به منافع عمومی مربوط است و چه آنچه به حقوق و آزادی‌های اعضای جامعه فراهم نیاورد، محدود باقی می‌ماند (خلیفه، ۲۰۱۵ب، ص. ۸۹).

فرض‌های حقوقی گاه متضمن محدود کردن آزادی افراد است و قانون‌گذار، به‌عنوان مرجع نمایندهٔ اراده و حاکمیت جامعه، این مصلحت را ارزیابی می کند. هنگامی که دولت اقدامات لازم برای کشف حقیقت و احراز حق خود در کیفردادن را آغاز می کند، خطر تعرض به آزادی فردی آشکار می‌شود؛ از این رو قانون‌گذار باید مداخله کند و حدودی را که توازن مصالح اجتماعی برای محدودسازی آزادی از رهگذر رسیدگی کیفری اقتضا دارد، معین سازد. تنها قوهٔ مقننه است که ارزش‌های اجتماعی، هستهٔ تعرض‌ناپذیر آزادی شخصی و شرایط لازم برای برقراری توازن میان منافع جامعه و حقوق فرد را تعیین می کند (سرور، ۱۹۷۷، ص. ۲۶۰).

فرض در قواعد آیین دادرسی، سازمان‌دهی جریان دعوای کیفری را در همهٔ مراحل آن هدف می‌گیرد و از این رو اهمیتش در قواعد شکلی هم‌سنگ قواعد ماهوی است. همان‌گونه که اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها از ارکان حقوق جزاست، اصلی هم‌سو با آن در آیین دادرسی کیفری وجود دارد که همانا اصل برائت است؛ اعمال قاعدهٔ هیچ جرم و مجازاتی بدون نص نیست قاعدهٔ دیگری را پیش‌فرض می‌گیرد که فرض برائت متهم است (سرور، ۲۰۰۱، ص. ۲۷۶). این پیوند تقنینی توازنی ظریف میان ابعاد متعارض عدالت برقرار می‌کند: «فرض برائت» پاسدار آزادی فردی و کرامت انسان در برابر خودسری قدرت است و فرض حضور حمایت ایجابی از حقوق بزه‌دیده را تضمین می‌کند. بدین‌سان، فرض حقوقی صرفاً ترفندی شکلی نیست، بلکه برای حمایت از نهاد قضا و حرمت آن و پیشگیری از آفت درنگ و تعلل در جریان عدالت ضروری است و در نهایت مشروعیت اجتماعی نظام حقوقی و اعتماد افراد به کارآمدی آن را تقویت می کند. بر این اساس، پژوهش در دو مبحث سامان یافته است: مبحث نخست به ماهیت حقوقی فرض برائت متهم و کاربردهای آیینی آن می‌پردازد و مبحث دوم معیارهای آیینی سنجش حالت خطرناک و فردی‌سازی مجازات را بررسی می کند.

مبحث نخست: ماهیت حقوقی فرض برائت متهم و کاربردهای آیینی آن

امارهٔ برائت ستونی است که بنای عدالت کیفری معاصر بر آن استوار است؛ اگر اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها جوهر قانون اساسیِ ماهوی حقوق جزا باشد، امارهٔ برائت معیار سامان‌دهنده و خِرَد مدبّر مشروعیت آیینی است. از این اصل فلسفی، همهٔ احکام و مقرراتی که جریان دعوای کیفری را اداره می‌کنند منشعب می‌شوند و برائت را سپری مفهومی قرار می‌دهند که کرامت انسانی را در بر می‌گیرد و مانع پایمال شدن حقوق و آزادی‌های بنیادین در جریان محاکمه می‌شود. برائت در جوهر فلسفی خود به موضعی فکری و بی‌طرف محدود نمی‌ماند، بلکه تعهدی حقوقی و اخلاقی پدید می‌آورد که متهم هر اندازه جرم منتسب به او سنگین یا حالت خطرناکش شدید باشد همچون انسانی دارای اهلیت و آزادی کامل رفتار شود؛ فرضی که در سراسر مدت دعوا بر موقعیت طرفین حاکم است و جز با یقین قضایی قطعی که شرایط شکلی و ماهوی خود را در قالب حکم قطعی احراز کرده باشد، زائل نمی‌شود.

اصل برائت نماد دادرسی منصفانه و عادلانه و اصلی قطعی در آیین دادرسی کیفری است، تا آنجا که مجلس اعیان بریتانیا آن را رشتهٔ زرین در بافت حقوق کیفری توصیف کرده است (خلیفه، ۲۰۱۵ب، ص. ۸۸). محکومیت، به‌عنوان سلب آزادی و مقدمهٔ کیفر، یقینی قاطع و دلیلی شفاف می‌طلبد، در حالی که برائت بر صرف تردید یا فقدان رجحان قطعی استوار می‌شود. از این رو لازم است این مفهوم در ابعاد ساختاری‌اش، از رهگذر واکاوی مدلول بنیادین، کشف ماهیت حقوقی و تعیین توجیهات فلسفی و مبنای تقنینی آن، تبیین شود.

گفتار نخست: مفهوم اصل برائت

این اصل اقتضا دارد که با متهم تا زمان اثبات مجرمیت او با حکم کیفری قطعی همچون فردی بی‌گناه رفتار شود؛ یعنی در همهٔ مراحل دعوای کیفری، صرف‌نظر از شدت جرم و شناعت شیوهٔ ارتکاب آن، از رفتاری سازگار با کرامت انسانی‌اش برخوردار باشد. بنابراین اقدامات کیفری، چه در مرحلهٔ تحقیقات مقدماتی و چه در مرحلهٔ دادرسی مانند جلب، بازرسی، بازداشت موقت و بازجویی باید در حداقل ضروری برای حمایت توأمان از فرض قانونی برائت و فرض موضوعی ارتکاب جرم اتخاذ شوند، بی‌آنکه یکی فدای دیگری شود (صغیر، ۲۰۰۳، ص. ۴۵۷). این حمایت با تعیین قلمرو حقوقی‌ای تحقق می‌یابد که آزادی شخصی متهم را در هنگام اعمال هر اقدام کیفری مصون نگه دارد؛ در غیر این صورت امارهٔ برائت نقض شده و به سبب نامشروع بودن اقدامات، هیچ تضمینی برای متهم محقق نمی‌شود (کبیسی، ۱۹۸۱، ص. ۶۸۹).

الف) مدلول اصل برائت

اصل برائت چنین تعریف شده است: هر شخصی که به جرمی متهم شود، هر قدر آن جرم شدید باشد، باید همچون شخص بی‌گناه با او رفتار شود تا مجرمیتش با حکم قضایی قطعی ثابت گردد (اسماعیل، ۲۰۱۳، ص. ۱۰۳). برخی دیگر آن را رفتار با شخص، خواه مظنون و خواه متهم، در همهٔ مراحل رسیدگی و صرف‌نظر از شدت جرم منتسب، به‌عنوان بی‌گناه تا اثبات مجرمیت با حکم قضایی قطعی و مطابق تضمین‌های مقرر قانونی دانسته‌اند (رشیده، ۲۰۱۶، ص. ۱۵). گروهی نیز گفته‌اند: فرض برائت یعنی اصل در متهم، بی‌گناهی او از اتهامات منتسب است؛ این فرض به‌طور ابتدایی پابرجا می‌ماند تا خلاف آن به‌طور نهایی با حکم قضایی قطعی، بر پایهٔ یقین و نه گمان و حدس، ثابت شود و تا آن زمان با متهم همچون بی‌گناه رفتار می‌شود (عبدالله، ۲۰۰۷، ص. ۴۲۳).

برائت در معنای اصطلاحی، وصفی چسبیده به انسان است از لحظهٔ متهم شدن تا صدور حکم قطعی در موضوع اتهام؛ یا برائت تأیید می‌شود که تمسک به اصل است، یا منتفی می‌گردد و مجرمیت ثابت می‌شود که استثنا بر اصل است. این همان قاعدهٔ کلی حقوقی است که متهم بی‌گناه است تا مجرمیتش با حکم قطعی ثابت شود. فقه کیفری در برگزیدن اصطلاحی برای این قاعده اختلاف کرده است: برخی اصل برائت، برخی مبدأ برائت، گروهی فرض برائت و دیگران حق برائت گفته‌اند، اما به نظر می‌رسد اصطلاح امارهٔ برائت نزد اکثریت پذیرفته شده است؛ با این همه، هر دو گروه معنایی همانند از آن ارائه کرده‌اند (محده، ۱۹۹۲، ص. ۲۲۵). بیشتر فقهای کیفری نیز بر همین معنا تأکید دارند که اصل در متهم برائت است و این اصل تا اثبات قاطع و جازم مجرمیت پابرجاست؛ امری که اقتضا می‌کند وضعیت حقوقی او در دورهٔ پیش از اثبات مجرمیت، وضعیت شخصی بی‌گناه تعیین شود (حسنی، ۱۹۸۸، ص. ۴۲۲).

بنابراین چارچوب کلی اصل برائت آن است که هر کس دعوای کیفری علیه او اقامه شود، چه به‌عنوان مباشر و چه شریک، بی‌گناه شمرده می‌شود تا مجرمیتش با حکم قطعی صادره در پی دادرسی قانونی و منصفانه‌ای که تضمین‌های دفاع در آن فراهم باشد، ثابت شود و در جریان رسیدگی کیفری بر همین اساس با او رفتار گردد (شریف، ۲۰۰۲، ص. ۴۴۵). از تعاریف یادشده برمی‌آید که برائت انسان در همهٔ مراحل دعوای کیفری و هر اندازه جرم شدید باشد، مفروض است تا خلاف آن با حکم قضایی دادگاه ثابت شود. این حمایت از رهگذر تعیین قلمرو حقوقی‌ای تحقق می‌یابد که کرامت متهم را هنگام اعمال هر اقدام کیفری از سوی مرجع قضایی مصون می‌دارد، وگرنه اصل برائت نقض شده است (خوالدیه، ۲۰۱۴، ص. ۳۳۶؛ بالیسانی و حسین، ۲۰۱۹، ص. ۸۴۵).

ب) ماهیت حقوقی اصل برائت

دربارهٔ ماهیت حقوقی اصل برائت میان حقوق‌دانان اختلاف است و دیدگاه‌های چندی مطرح شده است:

دیدگاه نخست: برائت به‌مثابهٔ حیلهٔ حقوقی. گروهی اصل برائت را از قبیل حیله‌های حقوقی یا فن حقوقی دانسته‌اند، به‌ویژه در جرم مشهود، و برائت را یکی از دروغ‌های قانون خوانده‌اند. این دیدگاه نقد شده است؛ زیرا حیلهٔ حقوقی ابزاری از ابزارهای صیاغت حقوقی است که امر نادرست را درست می‌انگارد، در حالی که اصل برائت امری ساختگی نیست، بلکه امری فطری برای انسان و تضمینی بنیادین برای متهم است (محمد، ۲۰۰۶، ص. ۶۴).

دیدگاه دوم: برائت به‌مثابهٔ حق شخصی. گروهی اصل برائت را از حقوق ملازم با شخصیت انسان دانسته‌اند که از هنگام تولد برای او ثابت است. این دیدگاه نیز نقد شده است، زیرا اندیشهٔ حقوق ملازم با شخصیت از مفاهیم حقوق مدنی است، در حالی که اصل برائت ویژهٔ حقوق کیفری است، هرچند برخی آثار مدنی همچون جبران خسارت ناشی از تعرض به آن را در پی داشته باشد (صفو، ۲۰۰۶، ص. ۱۶۴).

دیدگاه سوم: برائت به‌مثابهٔ اصل حقوقی. بخش بزرگی از حقوق‌دانان اصل برائت را اصلی ثابت و اصیل، تغییرناپذیر و غیرقابل تعطیل در حقوق کیفری می‌دانند؛ اصلی قانونی و اساسی به سود متهم که بر همهٔ مراجع مجری قانون و نیز رسانه‌ها و مطبوعات تحمیل می‌شود. این اصل به اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها نزدیک و مکمل آن است و هر دو ستون مشروعیت کیفری ماهوی و شکلی به شمار می‌روند (خلیفه، ۲۰۱۵ب، ص. ۸۳). از این منظر، برائت اصلی بنیادین در عدالت کیفری است که به ثبات و علوّ متصف است و جوهرش آن است که متهم از همهٔ پیامدهای این اصل در زمینهٔ آزادی و کرامت انسانی بهره‌مند شود (سرور، ۲۰۰۱، ص. ۲۴۶؛ کبیسی، ۱۹۸۱، ص. ۸۷۹؛ عابد، ۱۹۸۹، ص. ۷۳۰؛ شواربی، ۱۹۹۳، ص. ۱۱؛ قاید، ۱۹۸۹، ص. ۱۴۰؛ Wigmore, 1940, p. ۴۰۷). طرفداران این دیدگاه هرچند بر ثابت بودن این اصل در دولت قانون‌مدار اتفاق دارند، در قلمرو اعمال آن هم‌داستان نیستند: برخی آن را اصلی در حقوق کیفری یا عدالت کیفری به‌طور عام می‌دانند (فحل، ۱۹۸۱، ص. ۱۴۵؛ ثروت، ۱۹۸۳، ص. ۲۱۳؛ صوان، ۱۹۸۰، ص. ۱۵۶).

دیدگاه چهارم: برائت به‌مثابهٔ امارهٔ قانونی. قاعدهٔ حقوقی به تنظیم وضعیت حقوقی معینی می‌پردازد و حکمی برای آن مقرر می‌کند؛ اما قانون‌گذار گاه از پیش‌بینی همهٔ وقایع آینده ناتوان است، چراکه تشریع به اقتضای صیاغتش معنایی است در قالب لفظی معین و قصور آن نسبت به رویدادهای آینده ناگزیر است. اماره، استنتاج امری مجهول از امری معلوم است؛ معلوم در اینجا آن است که اصل در اشیا اباحه است، مگر آنکه با حکم قضایی و بر پایهٔ نص قانونی وقوع جرم و انتساب آن به متهم و استحقاق کیفر ثابت شود؛ و مجهولِ مستنتج، برائت متهم تا اثبات مجرمیت با حکم قطعی است. از این رو طرفداران این دیدگاه اصل برائت را امارهٔ قانونی ساده می‌دانند، چون منبع آن خود قانون است که اصل مشروعیت آیینی را مقرر کرده، و این اماره را جز صدور حکم قضایی به محکومیت متهم نقض نمی‌کند؛ حکمی که عنوان حقیقت و امارهٔ قانونی قاطع شمرده می‌شود و تنها همین امارهٔ قاطع صلاحیت ابطال امارهٔ برائت را دارد (سرور، ۲۰۰۰، ص. ۳۹۷؛ صفو، ۲۰۰۶؛ زراره، ۲۰۱۴، ص. ۵۹).

از همین جا اندیشهٔ فرض حقوقی زاده شد؛ ابزاری ذهنی که قانون‌گذار برای گسترش دامنهٔ نصوص به وقایعی که نص شامل آن‌ها نمی‌شود و ترتیب آثاری که جز از رهگذر فرض حاصل نمی‌شوند، به کار می‌گیرد، بی‌آنکه ساختار لفظی نص تغییر کند و تنها حکم دگرگون شود. از آنجا که حقوق کیفری استقلالی دارد که آن را از دیگر شاخه‌های حقوق متمایز می‌کند، فرض حقوقی در هر دو بخش ماهوی و شکلی آن برای معالجهٔ موارد استثنایی و معینی آمده است که نتیجهٔ طبیعی اصل حاکم بر قواعد کیفری، یعنی اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها، است.

با این حال، برخی از حقوق‌دانان کیفری وصف امارهٔ قانونی را از اصل برائت نفی کرده و به دلایلی استناد جسته‌اند (محمد، ۲۰۰۶، ص. ۶۹):

- نخست، این گفته که واقعهٔ معلوم اباحهٔ اصلی و واقعهٔ مجهول برائت متهم است، نادرست است؛ زیرا اصل برائت خود امری معلوم است نه مجهول (قاید، ۱۹۸۹، ص. ۱۳۹؛ محمود عبدالعزیز خلیفه، ۱۹۸۷، ص. ۷۴۷). میان دو قاعدهٔ اصل در اشیا اباحه است و اصل در انسان برائت است تعارضی نیست؛ این دو قاعده ملازم یکدیگرند و هر یک قلمرو خود را دارد: نخستین قاعده‌ای ماهوی است که افراد را از خطر جرم‌انگاری و کیفر بدون نص و نیز از عطف به ماسبق شدن قانون حمایت می‌کند

(خلف و شاوی، ۱۹۸۲، ص. ۳۰)، و دومین قاعده‌ای شکلی است که آزادی‌های افراد را در برابر قدرت حمایت می‌کند و رفتار با انسان را به‌عنوان بی‌گناه در همهٔ مراحل دعوای کیفری تضمین می‌نماید (قاید، ۱۹۸۹، ص. ۱۴۰).

- دوم، امارات به‌طور کلی مستلزم اثبات نخستین یک واقعهٔ پایه‌اند تا حکم اماره اعمال شود، اما اصل برائت چنین واقعه‌ای نمی‌طلبد و دادگاه مکلف است حکم آن را اعمال کند، حتی اگر متهم سکوت اختیار کند (ادریس، ۱۹۸۴، ص. ۷۳). افزون بر این، نقش امارهٔ قانونی به جابه‌جایی بار اثبات یا تسهیل اثبات محدود است، حال آنکه امارهٔ برائت افزون بر نهادن بار اثبات بر مقام تعقیب، تضمینی مهم برای آزادی فردی است و قلمرو آن به مرحلهٔ دادرسی محدود نیست و به مراحل پیشین نیز گسترش می‌یابد (شریف، ۲۰۰۲، ص. ۴۶۱).
- سوم، برخی کشورها در قوانین خود به امارهٔ برائت تصریح نکرده‌اند، اما در عمل آن را اجرا می‌کنند؛ زیرا اصل برائت اصلی انسانی و عام و از بدیهیات است که به نص نیاز ندارد. اگر اماره بود، برای اجرا در آن کشورها به نص نیاز داشت (صوان، ۱۹۸۰، ص. ۱۵۶).
- چهارم، امارات جز امارات قاطع، مانند امارهٔ صحت احکام قطعی قابل اثبات خلاف‌اند و در این جهت با فرض برائت شباهت دارند (حسین، ۲۰۱۸، ص. ۱۲۱)؛ اما تفاوتی جوهری وجود دارد: دلیلی که برای اثبات خلاف فرض برائت لازم است باید چنان قوی باشد که هیچ تردید معقولی در آن راه نیابد، و این شرط در دیگر امارات وجود ندارد (ادریس، ۱۹۸۴، ص. ۷۴).

دیدگاه پنجم: برائت به‌مثابهٔ فرض حقوقی. گروهی اصل برائت را فرضی حقوقی می‌دانند که جز حکم قضایی قطعی آن را از میان نمی‌برد؛ با این استدلال که انسان بی‌گناه زاده می‌شود و باقی ماندن او بر این حال، از باب فرض بر پایهٔ غالبِ راجح است (عبدالله، ۲۰۰۷، ص. ۴۲۵؛ محمد، ۲۰۰۶، ص. ۷۲). بر این اساس، متهم هر اندازه جرم منتسب به او شدید و خطرناک باشد و هر اندازه ادلهٔ متواتر علیه او سنگین باشد حتی اگر جرمش مشهود باشد و در حال ارتکاب دستگیر شده باشد از فرض قانونی برائت برخوردار می‌ماند؛ زیرا این فرض ابتدایی را جز حکم قضایی نهایی نقض نمی‌کند (شریف، ۲۰۰۲، ص. ۴۴۵). این فرض روی دیگر مشروعیت کیفری و رکنی از ارکان آن، شیوهٔ نظام‌های دموکراتیک پیشرو، پیش‌فرض دادرسی عادلانه، و به تعبیر مجلس اعیان بریتانیا رشتهٔ زرین در بافت جامهٔ حقوق کیفری است که در نهایت تضمینی مهم برای حقوق بشر و سپری پولادین برای آزادی‌های انسان به شمار می‌رود (شریف، ۲۰۰۲، ص. ۴۳۰).

دادگاه عالی قانون اساسی مصر نیز از این دیدگاه پشتیبانی کرده و مقرر داشته است: فرض برائت بر فطرتی استوار است که انسان بر آن آفریده شده؛ او آزاد و پیراسته از خطا و گناه زاده شده و در سراسر مراحل زندگی‌اش فرض بر این است که اصل برائت در او نهفته و همراه اعمال اوست، تا آنکه دادگاه ماهوی با قضاوتی قطعی و بازگشت‌ناپذیر، بر پایهٔ ادله‌ای که دادستانی برای اثبات همهٔ ارکان جرم و هر واقعهٔ ضروری برای تحقق آن ارائه می‌کند، این فرض را نقض کند (دادگاه عالی قانون اساسی مصر، ۱۹۹۵). دادگاه بدین‌سان اصل برائت را از گزینه‌ای صرفاً تقنینی به «حقی طبیعی و مطلق ارتقا داد که بر ارادهٔ قدرت برتری دارد و حکم محکومیت را استثنایی دشوار می‌سازد که جز پس از به‌کارگیری کامل یقین مادی و حقوقی نمی‌توان بدان روی آورد.

بی‌گمان اعمال اصل برائت باید میزانی از توازن میان مصلحت فرد و جامعه را محقق سازد، وگرنه اتخاذ اقدامات کیفری ناممکن و اجرای درست اصل برائت دشوار می‌شود. محتوای فرض برائت در احترام به حقوق و آزادی‌هایی است که این فرض را در بر گرفته‌اند و اقدام در چارچوب آن‌ها هنگام اتخاذ تدابیر قضایی. با این حال، دیدگاهی که اصل برائت را صرفاً فرض حقوقی می‌داند از نقد مصون نمانده و مخالفان بر دو پایه تکیه کرده‌اند:

- پایهٔ نخست (تعارض مفهوم با واقع): اندیشهٔ فرض حقوقی در اساس صوری خود بر دوری از حقیقت واقعی یا خلق واقعیتی مفروض و مغایر با واقعیت تجربی استوار است؛ پس توصیف برائت انسان به فرض دلالتی ضمنی بر تعارض همیشگی با حقیقت دارد و این نتیجه‌ای است که منتقدان آن را نامتعارف و ناپذیرفتنی می‌دانند.

◄ پایهٔ دوم (ماهیت آیینی بار اثبات): فرض در قلمرو قواعد ماهوی قاطعی است که از حوزهٔ دلیل فراتر می‌روند و با قواعد اثبات ارتباطی ندارد؛ در حالی که امارهٔ برائت نقشی پویا در دعوای کیفری ایفا می‌کند و تمام بار اثبات را بر دوش مقام تعقیب می‌نهد و این امر به زعم آنان ماهیت فرض حقوقیِ محض را از آن نفی می‌کند.

در پاسخ می‌توان گفت: دربارهٔ نخست، این ادعا که فرض حقوقی همواره با حقیقت مطلق در تعارض است تعمیمی نادقیق است؛ فرض در بیشتر احوال با حقیقت فاصله دارد، اما ممکن است در مواردی با آن منطبق شود و اصل برائت از همین موارد است؛ زیرا متهم در واقع ممکن است به راستی بی‌گناه و همسو با فطرت باشد و در این حالت فرض تقنینی با واقعیت عینی هماهنگ می‌شود. دربارهٔ دوم، محصور کردن اصل برائت در قواعد انتزاعی اثبات برای سلب وصف فرض از آن، تقلیل ساختار آیینی است؛ امارهٔ برائت به توزیع بار دلیل میان طرفین محدود نیست، بلکه چتر حمایتی جامعی برای آزادی فردی است که بر همهٔ مراحل دعوای کیفری حاکم است و صرف‌نظر از شدت جرم منتسب، بر رفتار با متهم سایه می‌افکند (اسماعیل، ۲۰۱۳، ص. ۱۶۶؛ خوالدیه، ۲۰۱۴، ص. ۳۳۶).

نتیجه آنکه اصل برائت ماهیتی مرکب و دوگانه دارد: از یک سو فرضی حقوقی و صریح است که قانون‌گذار برای اهدافی کارکردی و به منظور تحقق آثار آیینی ناگزیری پذیرفته است که بدون آن تحقق نمی‌یافتند؛ اگر این فرض نبود، تضمین‌های قضایی بی‌اثر می‌شد و قواعد عدالت راهی به تحقق عملی نمی‌یافت. از سوی دیگر، این اصل به مرتبهٔ اصلی عام و پایدار در فلسفهٔ حقوقی معاصر ارتقا می‌یابد که همچون ترمزی مفهومی، حریم آزادی فردی را پاس می‌دارد و سپری محکم در برابر جلوه‌های خودسری است که ممکن است به نام جامعه در جریان تعقیب و ادارهٔ دعوای کیفری اعمال شود (اسماعیل، ۲۰۱۳، ص. ۱۶۸). بر این پایه، فرض برائت روی دیگر مشروعیت کیفری آیینی، رکنی از ارکان آن، شیوهٔ نظام‌های دموکراتیک و از پیش‌فرض‌های دادرسی عادلانه و منصفانه است و در نهایت تضمینی مهم برای حقوق و آزادی‌های انسان به شمار می‌آید (بالیسانی و حسین، ۲۰۱۹، ص. ۸۴۶).

گفتار دوم: حدود آیینی اعمال اصل برائت

مقصود از حدود آیینی اعمال اصل برائت، گسترهٔ اجرای این اماره است؛ خواه از حیث قوانینی که در آن‌ها اعمال می‌شود، خواه از حیث اشخاص بهره‌مند از آن، و نیز قلمرو برائت در فرایند اثبات کیفری و میزان پایبندی مراجع رسیدگی به آن در مراحل گوناگون دعوای کیفری.

الف) قلمرو اعمال برائت در قوانین

از نظر عملی، اصل برائت اساساً تنها از آنِ متهمان به جرم است؛ یعنی اعمال آن به حقوق کیفری و به‌ویژه به اقدامات تحقیق و دادرسی محدود می‌شود. با این حال، هر شخصی که از سوی یکی از نهادهای دولت مورد اتهام قرار گیرد می‌تواند به اصل برائت استناد کند؛ پس این اصل به اقدامات دعوای کیفری پس از به جریان افتادن آن محدود نیست و بر اقدامات مرحلهٔ کشف و تحقیقات پلیسی و نیز دادرسی نیز سایه می‌افکند (سرور، بی‌تا–ب، ص. ۶۰۱). ارزش واقعی این اصل در اصالت و شمول مطلق آن است؛ قاعده‌ای نیست که برای خدمت به اقدامی گذرا شکل گرفته و اعمالش منوط به نص صریح باشد، بلکه گزینه‌ای بنیادین است که اندیشهٔ عدالت در هر دعوای کیفری بر آن استوار است. حتی اگر نص صریح تقنینی در مجموعه‌های قوانین کیفری غایب باشد، اصل برائت زنده و نافذ می‌ماند؛ زیرا قاضی کیفری با درک فطری و کارکرد خود، این اصل را از ارزش‌های حاکم بر قانون اساسی و اصول ثابت انسانی مندرج در اسناد بین‌المللی استخراج می‌کند. مادهٔ ۱۱ اعلامیهٔ جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸) مقرر می‌دارد: هر شخصی که به جرمی متهم شود، بی‌گناه شمرده می‌شود تا ارتکاب آن به‌طور قانونی در محاکمه‌ای علنی ثابت گردد و بند ۲ مادهٔ ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶) نیز همین را تأکید می‌کند؛ عراق این میثاق را در ۱۹۶۹ تصویب کرده و قانون اساسی ۲۰۰۵ آن نیز در بند پنجم مادهٔ ۱۹ مقرر داشته است: متهم بی‌گناه است تا مجرمیتش

در دادرسی قانونی و عادلانه ثابت شود. قاضی این اصل را در وجدان آیینی خود جای می‌دهد و به‌طور بدیهی و ضمنی در همهٔ تصمیم‌هایش به کار می‌بندد؛ زیرا بدون آن، محاکمه جز امری صوری و تهی از روح انصاف نخواهد بود.

برخی اندیشه‌های نوین کوشیده‌اند این مفهوم عملی را گسترش دهند تا وضعیت شخصی را نیز در بر گیرد که با اتهاماتی روبه‌روست که ممکن است به اعمال ضمانت اجرا علیه او بینجامد، هرچند آن وقایع بر پایهٔ مفاهیم سنتی، کیفری به نظر نرسند و به ماهیت اداری یا مدنی نزدیک‌تر باشند. اعمال اصل برائت در درجهٔ نخست بر مفهوم ماهوی اتهام در امور کیفری تکیه دارد؛ یعنی اثبات اتهام به کیفری دردناک یا اقدامی تأمینی با معنای بازدارنده برای فرد و جامعه بینجامد. هر قانونی که این معنا را محقق سازد، برای اعمال اصل برائت دارای خصیصهٔ کیفری شمرده می‌شود. در همین راستا، کمیسیون حقوق بشر در استراسبورگ از سال ۱۹۶۷ تأکید کرد که وزیر کشور نمی‌تواند در کنفرانسی مطبوعاتی پس از وقوع قتلی، به افکار عمومی اعلام کند که شخص معینی با نام مشخص به ارتکاب جرم تحریک کرده است؛ زیرا این اعلام، نقض آشکار اصل برائت است. از جدیدترین قوانین در این زمینه، اصلاح قانون مدنی فرانسه در ژانویهٔ ۱۹۹۳ با افزودن مادهٔ ۹-۱ است که حمایت مدنی از حق برخورداری از امارهٔ برائت را پایه نهاد (سرور، ۲۰۰۱، ص. ۲۵۸). بدین‌سان، اصل برائت دیگر صرفاً اصلی حاکم بر جریان دعوای کیفری و به‌ویژه اثبات کیفری نیست، بلکه ابعادی گسترده‌تر یافته و حمایت مدنی و حتی اداری را نیز هرگاه شخص از سوی نهادی دولتی متهم شود در بر می‌گیرد.

ب) قلمرو بهره‌مندی متهم از برائت

اصل برائت تضمینی جوهری است که همهٔ افراد از هنگام تولد از آن بهره‌مندند؛ استمراری دارد که فروپاشی آن را ناممکن می‌سازد و عمومیتش قلمرو آن را به همهٔ رفتارهای افراد، به‌ویژه هنگامی که انسان در موضع اتهام قرار می‌گیرد، گسترش می‌دهد (خلیل، ۱۹۹۹، ص. ۲۵۰). امارهٔ برائت تضمینی مطلق است که همهٔ متهمان از آن بهره می‌برند؛ مبتدی که برای نخستین بار مرتکب جرم شده و تکرارکننده یا حرفه‌ای در این امر یکسان‌اند، و نیز مجرم اتفاقی و مجرم به عادت یا بیمار. محکومیت پیشین، حالت خطرناک متهم یا شدت و نوع جرم نقشی در محروم کردن متهم از برائت مفروض پیش از اثبات مجرمیت ندارد، هرچند این امور در میزان و نوع مجازات اثری بسزا دارند. فرض برائت تضمینی شخصی است که در همهٔ اقداماتی که قاضی یا دادگاه در تحقیق و دادرسی علیه متهم اتخاذ می‌کند، همراه و ملازم اوست (ادریس، ۱۹۸۴، ص. ۶۲).

هر کس دارای اهلیت کیفری باشد و در موضع اتهام کیفری قرار گیرد خواه شخص حقیقی یا حقوقی، خواه مباشر یا معاون، و خواه مسئول فعل شخصی خود یا مسئول فعل غیر از حق برخورداری از اصل برائت بهره‌مند است. بنابراین تحقیق نباید از ابتدا علیه او جهت‌گیری کند، نباید با او رفتار تحقیرآمیز یا فشارآمیز شود، نباید به سکوت یا پاسخ‌گویی مجبور گردد، همهٔ تضمین‌های دفاع باید برای او گشوده باشد و اخبار تحقیقات و جزئیات محاکمه‌اش پیش از صدور حکم قطعی منتشر نشود؛ زیرا خلاف آن محکومیتی غیرقانونی و اهانتی گسترده به متهم است که مسئولیت حقوقی در پی دارد. احترام به این فرض از حقوق ماهوی انسان است که اعلامیه‌های جهانی حقوق و آزادی‌ها و نیز قوانین داخلی و قوانین اساسی بر حمایت از آن تأکید کرده‌اند و همهٔ مقامات عمومی، نهادها، شهروندان و روزنامه‌نگاران باید آن را محترم بدارند (عبدالعال، ۲۰۰۲، ص. ۵۳۴). برخی حقوق‌دانان حق احترام به فرض برائت را به اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها نزدیک می‌دانند؛ زیرا هر دو از حقوق شخصی در همهٔ مراحل دعوای کیفری تا صدور حکم قطعی حمایت می‌کنند و ستون قضایی و حقوقی مشروعیت کیفری ماهوی و شکلی‌اند (ادریس، ۱۹۸۴، ص. ۱۹۳). از این رو امارهٔ برائت حقی بشری است که همهٔ نهادها، از قانون‌گذار تا قاضی، باید آن را محترم شمارند؛ برای نمونه، قانون‌گذار نمی‌تواند با تصویب قانون عفو پیش از صدور حکم، متهم را از اثبات بی‌گناهی‌اش محروم کند یا حق تجدیدنظرخواهی از احکام محکومیت را از میان بردارد. برخی رفتارهای ناقض امارهٔ برائت می‌توانند خود جرم باشند، مانند توهین، افترا، افشای اسرار حرفه‌ای یا محرمانگی تحقیقات؛ روزنامه‌نگار می‌تواند آنچه را در جلسهٔ علنی می‌گذرد بدون اظهارنظر شخصی گزارش کند، اما نه پیش از آن (عطیفی، ۱۹۷۴، ص. ۱۶۲؛ شریف، ۲۰۰۲، ص. ۴۶۰).

اما در خصوص آزادی فردی متهم، نیاز به حمایت از آن از همان آغاز رسیدگی کیفری احساس می‌شود؛ زیرا در این دوره جست‌وجو و گردآوری ادله غالباً اقدامات قهری مؤثر بر آزادی متهم، مانند جلب، بازرسی یا بازداشت، را اقتضا می‌کند و اهمیت امارهٔ برائت در اینجا آشکار می‌شود. البته مسئلهٔ آزادی فردی در مرحلهٔ دادرسی نیز مطرح است، چون قانون به دادگاه اجازه داده تحقیقات آغازشده را تکمیل کند؛ اما چون مرحلهٔ نخست اساساً برای جست‌وجوی ادله مقرر شده، خطر تعرض به آزادی در آن محتمل‌تر است، در حالی که مرحلهٔ دادرسی اساساً به بررسی و ارزیابی عناصر اثبات اختصاص دارد و اگر تحقیقات کامل باشد، ممکن است نیازی به اقدامات قهری نباشد (جمیل، ۱۹۷۲، ص. ۲۰۷). بنابراین برائتی که متهم از آن بهره‌مند است باید به رفتاری ثابت با او بینجامد که بر بی‌گناه شمردن وی در همهٔ اقدامات مراجع رسیدگی استوار باشد.

ج) قلمرو اعمال برائت در اثبات کیفری

برائت متهم اصلی قانونی و ریشه‌دار در فلسفهٔ عدالت کیفری است؛ امتیازی آیینی نیست که به شدت فعل منتسب یا حالت خطرناک مرتکب مشروط باشد و در برابر قوت ادلهٔ پیرامون واقعه نیز سست یا محو نمی‌شود. دستگیری در حالت جرم مشهود یا اقرار تفصیلی متهم به برائت مفروض پایان نمی‌دهد و حکم محکومیت را جایگزین آن نمی‌کند؛ زیرا محکومیت استحقاقی قضایی است که جز با حکم قطعیِ دارای اعتبار امر مختومه مقرر نمی‌شود (ابوعامر، ۱۹۸۵، ص. ۴۵). این برائت مفروض در مرحلهٔ دادرسی امارهٔ قانونی ساده (غیرقاطع) شمرده می‌شود؛ یعنی قابل ردّ و اثبات خلاف از طرق مقرر آیینی است و از این توصیف اثری جوهری در توزیع بار اثبات پدید می‌آید:

- معافیت متهم: متهم به‌کلی از ارائهٔ دلیل بر بی‌گناهی خود معاف است، چون برائت اصل فطری و قانونی ثابت در اوست.
- الزام مقام تعقیب: بار ابطال این اماره به‌طور کامل بر دوش مقام تعقیب (مرجع تحقیق و دادستانی) و همراه آن مدعی خصوصی است که باید با ادلهٔ قاطع ارتکاب جرم و ارکان قانونی آن را ثابت و مسئولیت کیفری را بدون هیچ تردید معقولی به شخص متهم منتسب کنند.

بر این اساس، جوهر فلسفی امارهٔ برائت در آن است که حالتی استصحاب‌شده است که به‌عنوان اصلی ثابت با موقعیت حقوقی متهم همراه است؛ صرف ادعاها آن را متزلزل نمی‌کند و شبهات و قرائن پیشنهادی از هر سو بنیانش را سست نمی‌سازند و در سراسر مراحل دعوای کیفری در برابر همهٔ ادلهٔ اتهام، هر قدر نیرومند و روشن باشند، پابرجا می‌ماند (سرور، ۱۹۷۷، ص. ۱۲۴). از این رو قاضی کیفری احکام خود را بر گمان و حدس بنا نمی‌کند؛ اگر ادلهٔ اثبات سست یا ناکافی باشد و برای ایجاد اقناع وجدانی دادگاه بسنده نباشد، تکلیف قانونی و اخلاقی، آزادی متهم به استناد بند (ب) مادهٔ ۱۸۲ قانون آیین دادرسی کیفری عراق است. این امر تطبیق قاعدهٔ مستقر فقهی و اصولی تفسیر شک همواره به سود متهم است؛ زیرا خطای قاضی در آزاد کردن متهم بسیار بهتر و آسان‌تر از خطای او در محکوم کردن بی‌گناه است.

اقتضای امارهٔ برائت نهادن تمام بار اثبات بر دادستانی است؛ پس مقام تعقیب باید وقوع فعل و انتساب مادی و معنوی آن به متهم، ارکان و همهٔ عناصر تشکیل‌دهندهٔ جرم، شرط مفروض در برخی جرائم، و حتی کیفیات مشددهٔ شخصی و مادی و وصف متهم به‌عنوان مباشر یا شریک را ثابت کند (حلاوه، ۲۰۰۳، ص. ۲۱). قلمرو آیینی امارهٔ برائت به الزام مقام تعقیب به ارائهٔ ادلهٔ محکومیت محدود نیست، بلکه دادستانی را به نفی هر سببی که جرم یا مسئولیت را از متهم دفع کند هرگاه دفاع بدان استناد جوید ملزم می‌سازد. بنابراین اگر متهم به یکی از علل موجهه (مانند دفاع مشروع یا اعمال حق)، یا یکی از عوامل رافع مسئولیت (مانند اجبار یا فقدان کامل اراده و ادراک)، یا یکی از معاذیر معافیت از مجازات استناد کند، بار اثبات به دوش او منتقل نمی‌شود و دادستانی باید نادرستی این دفاع را به‌طور یقینی ثابت کند. دیوان تمیز عراق در این باره رأی داده است که متهم دفاع کرده که خودرو در حالی که با سرعت عادی آن را می‌راند به سبب گِل‌آلود شدن جاده بر اثر باران لغزید و به تودهٔ خاک برخورد کرد و در نتیجه به خودروی متعلق به ادارهٔ فراورده‌های نفتی خسارت وارد شد و در پرونده دلیل دیگری که این دفاع را نفی کند وجود ندارد؛ پس حادثه بر اثر نیروی مادی‌ای رخ داده که متهم را به ارتکاب آن واداشته و به استناد مادهٔ ۶۲ قانون مجازات، متهم مسئولیت کیفری ندارد (دیوان تمیز عراق، رأی ۶۳۸، ۱۹۷۴).

این رویکرد قضایی با اصول قانون اساسی و آیینی هماهنگ است و تطبیقی عملی از امارهٔ برائت به شمار می‌رود؛ زیرا نه‌تنها دادستانی را به ارائهٔ دلیل برای ردّ دفاعیات متهم ملزم می‌کند، بلکه دادگاه ماهوی را نیز مکلف می‌سازد که درستی این دفاعیات را به ابتکار خود حتی اگر طرفین بدان نپرداخته باشند بررسی کند. تحلیل حقوقی به تعمیم این اصل به همهٔ علل موجهه، عوامل رافع مسئولیت و معاذیر و هر آنچه به توصیف درست حقوقی وقایع مربوط است گرایش دارد؛ غفلت دادگاه از بررسی تحقق دفاع با وجود عدم استناد متهم قصوری است که سلامت احکام را خدشه‌دار می‌کند. پس ناآگاهی متهم از دفاعیاتش یا کوتاهی او در اعمال حق ناشی از امارهٔ برائت نباید قیدی بر تکلیف دادگاه به آشکار ساختن حقیقت و اجرای درست قانون باشد.

د) قلمرو اعمال برائت در مراحل دعوای کیفری

امارهٔ برائت از آزادی فردی حمایت حقوقی می‌کند و این هدف ذاتاً اعمال مطلق آن را بدون قیود محدودکننده اقتضا دارد تا از محتوا تهی نشود. بنابراین در برابر همهٔ اقدامات کیفری و در سراسر مراحل دعوا از تحقیقات مقدماتی و کشف، تا تحقیقات قضایی و سرانجام دادرسی در دادگاه ماهوی باید با متهم همچون بی‌گناه رفتار شود و اصل برائت تا صدور حکم قطعیِ اثبات‌کنندهٔ مجرمیت جاری است. بیشتر حقوق‌دانان کیفری بر آن‌اند که این اماره حتی با وجود حکم بدوی محکومیت پابرجا می‌ماند؛ زیرا حق انسان بر برائت اصلی امری ثابت است که جز حکم قطعی آن را نقض نمی‌کند؛ از این رو اگر متهم پیش از اثبات نهایی مجرمیت فوت کند، بر برائت مرده است (محمد محیی‌الدین عوض، ۱۹۶۷، ص. ۴۹).

حکم قطعی (نهایی) حکمی است که همهٔ طرق قانونی اعتراض نسبت به آن طی شده یا مهلت‌های مقرر برای اعتراض منقضی شده باشد (مادهٔ ۱۶ قانون مجازات عراق)، به‌جز موارد اعادهٔ دادرسی (عکیلی، ۱۹۷۴، ص. ۳۳۶)؛ یعنی متهم در مراحل گوناگون دعوای کیفری با همهٔ اقدامات آن، از جمله واخواهی از حکم غیابی، فرجام‌خواهی و درخواست تصحیح رأی فرجامی، از وصف بی‌گناهی بهره‌مند است. حقیقت حقوقی آن است که امارهٔ برائت قاعده‌ای شکلی و صوری نیست، بلکه حالتی اصیل و اصلی فلسفی مرتبط با موقعیت حقوقی انسان است؛ از این رو قطعی شدن حکم محکومیت، خودِ اصل را معدوم نمی‌کند، بلکه اثرش به «واژگونی اماره» تنها نسبت به واقعهٔ مادی موضوع محاکمه محدود است. در لحظه‌ای که حکم قطعیت و قوهٔ اجرایی می‌یابد، امارهٔ برائت در خصوص آن جرم منقضی می‌شود و در برابر محکوم‌علیه امارهٔ محکومیت قطعی برمی‌خیزد که امارهٔ قانونی قاطعی است و جز از طریق استثنایی اعادهٔ دادرسی قابل نفی نیست؛ و در این حالت بار اثبات به‌طور کامل بر دوش محکوم‌علیه است تا ادلهٔ وقایع جدیدِ مثبت بی‌گناهی‌اش را ارائه کند. با این همه، فلسفهٔ اصل از سقوط کامل ابا دارد: حکم قطعی اصل برائت را به‌کلی از شخصیت محکوم‌علیه سلب نمی‌کند و تنها نسبت به واقعه‌ای که بابت آن محکوم شده آن را برمی‌دارد؛ هرگاه فعل مجرمانهٔ جدیدی به او نسبت داده شود، اصل برائت کارایی کامل خود را بازمی‌یابد.

گفتار سوم: توجیهات و مبنای فرض اصل برائت

بی‌تردید استقرار امارهٔ برائت به‌عنوان پایه‌ای اصیل در محاکمات کیفری محصول تصادف نبوده، بلکه بر مجموعه‌ای از توجیهات فلسفی و حقوقی تکیه دارد. بخش قابل توجهی از حقوق‌دانان کیفری مبنای جوهری آن را حمایت از آزادی فردی در برابر خودسری قدرت دانسته‌اند؛ زیرا آزادی اصل طبیعی ملازم با شخصیت انسانی است و محدود کردن آن جز با دلیل یقینی بر خروج از قانون جایز نیست. این توجیهات در قوانین اساسی و قوانین آیین دادرسی تطبیقی نیز بازتاب یافته‌اند.

الف) توجیهات فرض اصل برائت

توجیه اصل برائت بر ملاحظاتی منطقی استوار است: فرض برائت در برابر فرض اتهام علیه متهم از سوی مقام تعقیب قرار می‌گیرد و حمایتی قانونی از حقوق و آزادی متهم در برابر خودسری آن مقام فراهم می‌آورد؛ افزون بر این، فرض مجرمیت به معنای الزام متهم به ارائهٔ دلیل است و ارائهٔ دلیل سلبی برای اثبات وقایع سلبی بسیار دشوار است و به پذیرش محکومیت او می‌انجامد، حتی اگر نمایندهٔ تعقیب هیچ دلیلی علیه او ارائه نکرده باشد (حسب‌الله، ۱۹۸۳، ص. ۱۷). اعمال امارهٔ برائت هدفی

آیینی و پیشگیرانه نیز دارد: جلوگیری از خطاهای قضایی و پیامدهای سنگین و جبران‌ناپذیر محکومیت اشخاصی که بعدها بی‌گناهی‌شان ثابت می‌شود. محکومیت نادرست نه‌تنها نقض آشکار آزادی و حقوق بنیادین فرد است، بلکه اعتماد عمومی به دستگاه قضایی را متزلزل و ارزش بازدارنده و اخلاقی نظام کیفری را ساقط می‌کند؛ خطا در رها کردن مجرم به سبب تردید بسیار آسان‌تر از خطا در محکوم کردن بی‌گناه است. فرض برائت با ملاحظات اخلاقی، نظام ارزشی و ادیان الهی که حمایت از ضعیفان و پاسداشت جان و آبرو را هدفی والا قرار داده‌اند، هماهنگ است؛ متهم در برابر قدرت دولت و دستگاه تعقیبِ برخوردار از امکانات تحقیق و جلب، طرف ضعیف‌تر دعواست و این اماره توازن آیینی را بازمی‌گرداند. به سبب همین اهمیت، قانون‌گذار اساسی در بیشتر نظام‌های تطبیقی این تضمین را از قواعد آیینی عادی به اصول الزام‌آور قانون اساسی ارتقا داده است؛ برای نمونه بند (الف) مادۀ ۲۰ قانون اساسی موقت عراق (۱۹۷۰)، بند پنجم مادۀ ۱۹ قانون اساسی عراق (۲۰۰۵) و مادۀ ۶۷ قانون اساسی مصر (۱۹۷۱). در پرتو این علوّ، قانون‌گذار عادی نمی‌تواند قواعدی وضع کند که دامنۀ اماره را کاهش دهد یا بار اثبات را خودسرانه جابه‌جا کند. افزون بر این، این اصل مبنایی است که تضمین‌های آزادی شخصی از آن برمی‌خیزند؛ زیرا رفتار با متهم همچون گناهکار، اهدار آزادی فردی و ناقض این اصل کلی است (شاوی، ۱۹۶۹، ص. ۹).

فرض برائت از امارات ابتدایی و ساده شمرده شده است: اماره، استنتاج مجهول از معلوم است؛ معلوم آن است که اصل در اشیا اباحه است تا وقوع جرم و استحقاق کیفر با حکم قضایی و بر پایۀ نص قانونی مقرر شود و مجهولِ مستنتج، برائت انسان تا اثبات مجرمیت با حکم قضایی است (سرور، ۲۰۱۲، ص. ۱۱۳). بر این پایه باید در چارچوب امارۀ برائت توازنی میان مصلحت فرد و جامعه برقرار باشد؛ زیرا احترام بی‌مهار یا پایبندی سخت‌گیرانه و نامنضبط به امارۀ برائت، اتخاذ اقدامات کیفری را ناممکن و اجرای درست اماره را دشوار می‌سازد (خلیفه، ۲۰۱۵الف، ص. ۱۲۰). با این حال، این اماره حمایتی حقوقی است که استثنا و تجزیه نمی‌پذیرد؛ متهم هر اندازه فعل منتسب به او شدید یا شنیع باشد و حتی در جرم مشهود، از آن برخوردار است و ادله و وقایع جرم مشهود هر اندازه اقناع اولیه پدید آورند جز عناصر اثباتِ تابع ارزیابی دادگاه ماهوی نیستند و مراجع اجرایی یا تحقیق نمی‌توانند آن‌ها را بهانۀ اسقاط اصل برائت قرار دهند.

اهمیت این اماره در ارزیابی ادله، به‌ویژه در مرحلۀ دادرسی، آشکار است؛ ارزیابی ادله در مرحلۀ تحقیقات مقدماتی ارزیابی‌ای ابتدایی و موقت است که قانون در آن اقناع یقینی و جازم نمی‌طلبد؛ از این رو تصمیم مرجع تحقیق به ارجاع متهم به دادگاه بر پایۀ ادلۀ ناقص یا تقریباً کافی یا حتی همراه با تردید، تعرض به این اماره نیست. اما در مرحلۀ دادرسی اقناع دادگاه به محکومیت باید به درجۀ جزم و یقین برسد، زیرا رخنۀ شک در اقناع دادگاه آن را به تفسیر شک به سود متهم و صدور حکم برائت وامی‌دارد؛ چه، محکومیت است که باید ثابت شود، نه برائتی که اصلاً ثابت است (حسنی، ۱۹۸۸، ص. ۱۰).

از پیامدهای این توازن آن است که قانون‌گذار حکم برائت را عنوان حقیقتی قرار داده که از خود حقیقت نیرومندتر است، در حالی که حکم محکومیت بیانگر حقیقتی شکلی است که به ملاحظۀ ثبات حقوقی، اعتبار امر مختومه یافته است؛ از این رو اعادۀ دادرسی در احکام قطعیِ برائت جایز نیست (مادۀ ۲۷۰ قانون آیین دادرسی کیفری عراق). همچنین از اصل بودن برائت دو پایه برای حقوق دفاع برمی‌خیزد: آزادی متهم در سخن گفتن که حق سکوت از آن ناشی می‌شود، و تفسیر شک به سود متهم (سرور، بی‌تا–ب، ص. ۵۵۳). قانون‌گذار عراقی در بند (ج) مادۀ ۱۸۲ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر داشته است: اگر برای دادگاه روشن شود که ادله برای محکومیت متهم کافی نیست، قرار الغای اتهام و آزادی او را صادر می‌کند و بند (ج) مادۀ ۲۰۳ همان قانون نیز همین حکم را دارد. قانون‌گذار مصری نیز در مادۀ ۳۰۴ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر کرده است: اگر واقعه ثابت نباشد. دادگاه حکم به برائت متهم می‌دهد و اگر در بازداشت باشد آزاد می‌شود.

دیوان تمیز فدرال عراق نیز تصریح کرده است که قرائنی که دادگاه جنایی بدان استناد کرده برای محکومیت کافی نیست؛ مادام که احتمال استفادۀ غیر از متهم از تفنگ کلاشنیکف وجود دارد، شک به این قرینه راه می‌یابد (دیوان تمیز عراق، رأی ۷۰۶، ۲۰۰۸؛ رأی ۶۴۸، ۲۰۰۹). احکام محکومیت باید بر دلایل قطعیِ مفید جزم و یقین بنا شوند و صرف ظن و احتمال کافی نیست و دادگاه باید واقعۀ مستوجب کیفر، ارکان جرم و اوضاع وقوع آن را بی‌ابهام در حکم بیان کند (نصراوی، ۱۹۷۶، ص. ۱۹۴). قانون‌گذار عراقی به دادگاه اجازه داده است هر اقدام تحقیقی را دستور دهد یا هر شخصی را به ارائۀ اطلاعات مفید برای

کشف حقیقت مکلف سازد (مادهٔ ۱۶۳)، هر شخصی را برای ادای شهادت احضار کند (مادهٔ ۱۷۱)، معاینهٔ محل و تحقیق انجام دهد (مادهٔ ۱۶۵) و یکی از اعضای خود را برای تحقیق یا استماع شهادت نیابت دهد (مادهٔ ۱۷۳). همچنین به موجب اصلاح مادهٔ ۱۲۳ با دستورالعمل شمارهٔ ۳ مقام ائتلاف (۱۸ ژوئن ۲۰۰۳)، قاضی تحقیق پیش از بازجویی باید به متهم اعلام کند که حق سکوت دارد و از اعمال این حق هیچ قرینه‌ای علیه او استنتاج نمی‌شود؛ بند (ب) مادهٔ ۱۲۶ اجبار متهم به پاسخ‌گویی را منع کرده و مادهٔ ۱۲۷ به‌کارگیری خشونت و زور یا هر وسیلهٔ دیگری را برای گرفتن اظهارات یا اقرار ممنوع ساخته است.

ب) مبنای فرض اصل برائت در قانون اساسی مصر و عراق

بیشتر قوانین اساسی جهان، با وجود تفاوت گرایش‌ها و نظام‌ها، به اصل برائت تصریح کرده‌اند. در فرانسه، دیباچهٔ قانون اساسی ۱۹۵۸ به اعلامیهٔ ۱۷۸۹ و دیباچهٔ قانون اساسی ۱۹۴۶ ارجاع می‌دهد و مادهٔ ۹ آن اعلامیه اصل برائت را مقرر کرده است؛ مادهٔ ۹–۱ قانون مدنی فرانسه، اصلاحی به موجب قانون شمارهٔ ۵۱۶ مصوب ۲۰۰۰ دربارهٔ حمایت از امارهٔ برائت و حقوق بزه‌دیده، نیز مقرر می‌دارد که هر شخص حق دارد امارهٔ برائتش محترم شمرده شود (بالیسانی و حسین، ۲۰۱۹، ص. ۸۵۰؛ عبدالله، ۲۰۰۷، ص. ۴۳۳). قانون اساسی ۲۰۰۵ عراق در بند پنجم مادهٔ ۱۹ مقرر داشته است: متهم بی‌گناه است تا مجرمیتش در دادرسی قانونی و عادلانه ثابت شود. دیوان تمیز فدرال عراق در آرای متعدد بر این اصل تأکید کرده است: ادلهٔ پرونده برای مجرم شناختن متهم کافی و قانع‌کننده نیست و شک در آن راه یافته و شک به سود متهم تفسیر می‌شود (دیوان تمیز فدرال عراق، رأی ۷۵۶، ۲۰۱۶)؛ ادلهٔ همراه با تردید، اطمینان وجدانی برای استناد به‌عنوان دلیل مجرمیت پدید نمی‌آورند (رأی ۵۵۴، ۲۰۱۶)؛ و ادلهٔ صالح برای مجرم شناختن متهم باید بر جزم و یقین استوار باشد، نه بر گمان و حدس (رأی ۱۳۲۹، ۲۰۱۶). این سه رأی سال ۲۰۱۶ سیاستی جنایی منسجم را بازتاب می‌دهند که ادلهٔ ضعیف یا مشکوک را از حجیت تهی می‌کند، معیار محکومیت را به سطح قطع و یقین برمی‌کشد و نقش قضا را به‌عنوان سپر آزادی‌ها تأکید می‌کند.

مادهٔ ۹۶ قانون اساسی ۲۰۱۴ مصر نیز مقرر می‌دارد: متهم بی‌گناه است تا مجرمیتش در دادرسی قانونی و عادلانه‌ای که تضمین‌های دفاع از خود را برایش فراهم کند، ثابت شود. دیوان عالی (محکمهٔ النقض) مصر رأی داده است: در دادرسی کیفری کافی است قاضی در درستی انتساب اتهام به متهم تردید کند تا حکم به برائت دهد؛ زیرا مرجع امر، اطمینان او در ارزیابی دلیل است، مادام که از حکم پیداست که با بصیرت به دعوا احاطه یافته است (دیوان عالی مصر، طعن ۳۵۱۴۲، ۲۰۰۹). دادگاه عالی قانون اساسی مصر نیز مقرر کرده است که فرض برائت متهم چیزی جز استصحاب فطرتی که انسان بر آن آفریده شده نیست؛ اصل برائت جزء ویژگی‌های نظام اتهامی و برای حمایت از حقوق ضروری است (دادگاه عالی قانون اساسی مصر، ۱۹۹۸). از این احکام برمی‌آید که اصل برائت فرضی حتمی است که جز با ادلهٔ جازم و قاطع نقض نمی‌شود؛ برائت امری یقینی است که قانون‌گذار آن را پذیرفته و یقین جز با یقینی همانند زائل نمی‌شود (زهرانی، ۲۰۰۹، ص. ۶۶). نتیجه آنکه فرض برائت اصلی اساسی و رکنی بنیادین در مشروعیت آیینی است و ریشهٔ آن در قاعدهٔ هیچ جرم و مجازاتی بدون نص یا بر پایهٔ نص نیست قرار دارد؛ معنای حقیقی اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها، تضمین اصل برائت برای هر متهم است (زهرانی، ۲۰۰۹، ص. ۶۶).

مبحث دوم: معیارهای آیینی سنجش حالت خطرناک و فردی‌سازی مجازات

تشخیص وجود حالت خطرناک و تعیین میزان کیفر از سوی قاضی کیفری از مهم‌ترین و حساس‌ترین مسائل است؛ زیرا شیوهٔ اعمال ضمانت اجرای کیفری بر همین تشخیص استوار است. از این رو نخست باید دانست قاضی چگونه وجود یا عدم وجود حالت خطرناک را احراز می‌کند و بر چه مبانی‌ای تکیه دارد؛ سپس اینکه این اختیار در مرحلهٔ تعیین کیفر به روشنی آشکار می‌شود، چون حکم به وجود حالت خطرناک در شخص ناگزیر با مسئلهٔ مهم دیگری، یعنی تعیین کیفر متناسب با او، همراه است (حسب‌الله، ۲۰۰۵، ص. ۸۸). بر این اساس، این مبحث در دو گفتار بررسی می‌شود: اختیار قاضی در سنجش حالت خطرناک، و نظارت قضایی بر این اختیار.

گفتار نخست: اختیار قاضی در سنجش حالت خطرناک

قانون‌گذار نص قانونی را با گسترهٔ تقدیری‌ای همراه می‌کند که به قاضی امکان می‌دهد در حدود معینی حرکت کند؛ مانند سنجش خطرناکی مرتکبی که در برابر دادگاه حاضر است و برگزیدن اقدام یا کیفری که با وضعیت فردی او سازگارتر باشد. این گستره به معنای جانشینی قاضی به جای ارادهٔ تقنینی یا دور زدن اصل تفکیک قوا نیست، بلکه سازوکاری کارکردی با هدف تحقق عدالت ملموس است؛ قاضی در اینجا قاعدهٔ حقوقی تازه‌ای نمی‌آفریند، بلکه اثر مستقیم نص را با گزینش حکمی که با اوضاع دعوا سازگارتر است فعال می‌کند (Konduforova, ۲۰۲۰). در فلسفهٔ کیفری معاصر، اقتضائات فردی‌سازی مجازات ستونی جوهری است که اندیشهٔ حقوقی با آن از سخت‌گیری صوری نص فراتر می‌رود؛ اصل تقدیر قضایی استثنایی محدود به سنجش حالت خطرناک نیست، بلکه قاعده‌ای عام است که ضرورت‌های عملی عدالت آن را تحمیل می‌کنند تا توازنی میان کلیت نص کیفری و عوامل واقعی و شخصی پیرامون واقعه و مرتکب برقرار شود و قاضی بتواند میان شدت فعل و وضعیت فاعل از یک سو و ماهیت کیفر و اهداف بازپرورانه و بازدارندهٔ آن از سوی دیگر تناسب برقرار سازد.

الف) توانایی قاضی کیفری در دستیابی به حالت خطرناکِ نهفته در شخصیت مجرم

کیفیت نگرش قضایی در احراز حالت خطرناک به برخورداری قاضی از سازوکارهای روش‌مندی بستگی دارد که او را به شناخت ابعاد روانی و واقعی پدیدآورندهٔ رفتار مجرمانه توانا سازد. این امر مستلزم تخصص نوعی، پیگیری مستمر آرای نوین فقهی و رویه‌های قضایی تطبیقی، و بهره‌گیری از نظر کارشناسان کارآزموده‌ای همچون پزشکان، روان‌پزشکان و مددکاران اجتماعی است که مرجعیتی برای تقویت اقناع وجدانی قاضی فراهم می‌آورند (جنزوری، ۱۹۷۸، ص. ۱۲۶). اما این یاری‌جویی مسئله‌ای ساختاری را پیش کشید: آیا باید نظام قضایی چندتخصصی ویژهٔ شناخت شخصیت مجرمانه بنا کرد؟ با گسترش دانش‌های فنی لازم برای احراز خطر مجرمانه، حقوق‌دانان و قانون‌گذاران در روش توانمندسازی قاضی بدون خروج از اصول دادرسی اختلاف کردند و این اختلاف در سه پیشنهاد آیینی تجلی یافت: ورود متخصصان غیرقضایی به ترکیب دادگاه، تشکیل دادگاه‌های ویژهٔ دفاع اجتماعی، یا تقسیم دعوای کیفری به دو مرحلهٔ اثبات جرم و ارزیابی شخصیت.

پیشنهاد نخست، یعنی ورود متخصصان به ترکیب دادگاه، از آنجا برمی‌خیزد که مطالعهٔ شخصیت مجرم به تلاش‌های فنی گوناگون و زمانی گاه طولانی نیاز دارد و همین امر توانایی نظام قضایی سنتی را در پاسخ به این نیاز محل تردید ساخته است (جاد، ۱۹۸۵، ص. ۳۳). از سوی دیگر، تقریباً اجماعی میان حقوق‌دانان و بسیاری از همایش‌های بین‌المللی وجود دارد که قاضی کیفری باید به دانش‌های انسانی مجهز شود تا تدبیر سازگارتر با شخصیت متهم را برگزیند و حق او را در بازسازگاری اجتماعی محقق کند. با این همه، قاضی در اعمال کیفر مناسب آزادی تقدیری گسترده دارد و نظر کارشناس برای او جنبهٔ استیناسی دارد: می‌تواند آن را بپذیرد یا کنار نهد، گزارش را برای رفع نقص یا ابهام به کارشناس بازگرداند یا او را برای توضیح شفاهی فراخواند. دیوان تمیز عراق در همین راستا رأی داده است که دادگاه نمی‌تواند گزارش پزشکی را به بهانهٔ ابهام نادیده بگیرد، بلکه باید پزشک را فراخواند و توضیح بخواهد (دیوان تمیز عراق، ۱۹۷۳الف). قاضی همچنین می‌تواند از کارشناس روانی تشخیص درجهٔ خطرناکی را بخواهد؛ تشخیصی آینده‌نگر برای دانستن اینکه آیا عناصر مجرمانهٔ ریشه‌دار و فعالی وجود دارد که از تکرار جرم در آینده خبر دهد، و نیز می‌تواند از ارجاع متهم به کارشناس خودداری کند (مواد ۶۵ و ۶۹ تا ۷۱ قانون آیین دادرسی کیفری عراق).

پیشنهاد دوم، دیدگاهی فلسفی و سازمانی است که بازسازی جوهری نظام قضایی کیفری را می‌طلبد تا سازوکار تعیین کیفر و نوع و مدت تدبیر از شیوهٔ سنتی به نظامی تخصصی و همسو با اندیشهٔ کیفری نوین دگرگون شود و متخصصان علوم روانی، اجتماعی و جرم‌شناسی در ترکیب اصلی هیئت حاکمه حضور یابند. این رویکرد مناقشه‌ای گسترده برانگیخت و دو گرایش پدید آمد:

- گرایش نخست (ترکیب مختلط الزامی): خواستار عضویت اصلی متخصصان دانش‌های انسانی در صدور حکم بود تا هیچ تدبیری جدا از فهم علمی شخصیت مرتکب اتخاذ نشود؛ اما با این نقد روبه‌رو شد که نظر فنی کارشناسان ممکن است بر بی‌طرفی و منطق حقوقی قضات چیره شود و تضمین‌های آیینی را از محتوا تهی کند.

◄ گرایش دوم (حفظ حاکمیت قضایی و نقش مشورتی): به اصل مستقر قاضی سرور کیفر است پایبند ماند و نقش متخصصان را به مشورت فنی غیرالزامی محدود کرد؛ این دیدگاه قاضی کیفری را به آشنایی مستمر و روش‌مند با یافته‌های علوم انسانی ملزم می‌سازد، زیرا او مرجع نهایی احراز واقعه، توصیف انتساب مادی و معنوی آن، سنجش حالت خطرناک و گزینش کیفر یا تدبیر مناسب است، خواه بر پایهٔ معاینات ارائه‌شده و خواه بر پایهٔ دانش شخصی خود (شلتاوی، ۱۹۸۹، ص. ۹۳؛ محمدی، ۲۰۰۳، ص. ۶۵؛ خصبالک، ۲۰۰۸، ص. ۳۳۱).

گرایش سوم، تقسیم دعوای کیفری به دو مرحله است که انجمن بین‌المللی دفاع اجتماعی آن را پذیرفته و همایش‌های بین‌المللی از آن پشتیبانی کرده‌اند (زید، ۱۹۶۸، ص. ۶۲):

◄ مرحلهٔ نخست (توصیف و انتساب): به احراز مادیت و قانونی بودن جرم و ثبوت انتساب فعل به متهم اختصاص دارد، بی‌آنکه برای پاسداشت امارهٔ برائت به عناصر شخصیتی او پرداخته شود.

◄ مرحلهٔ دوم (معاینه و فردی‌سازی کیفر): پس از اثبات مجرمیت آغاز می‌شود و دادگاه با یاری گزارش‌های کارشناسی به شناخت بنیان‌های روانی و اجتماعی مرتکب و درجهٔ خطرناکی او می‌پردازد تا تدبیر تأمینی یا کیفر مؤثرتر برای بازپروری‌اش را تعیین کند. بدین‌سان، ورود به شخصیت متهم تنها پس از روشن شدن موضع او در قبال جرم صورت می‌گیرد و حکم در هر دو مرحله با مرجع قضایی است.

قانون مجازات عراق در مادهٔ ۱۰۳ حدود اختیار تقدیری قاضی را در احراز حالت خطرناک ترسیم کرده و مقرر داشته است: حالت مجرم برای سلامت جامعه خطرناک شمرده می‌شود هرگاه از احوال، گذشته، رفتار، اوضاع جرم و انگیزه‌های آن برآید که احتمال جدی ارتکاب جرم دیگری از سوی او وجود دارد. بدین‌سان قانون‌گذار با ارجاع به احوال، گذشته، رفتار، اوضاع جرم و انگیزه‌ها، اختیاری گسترده به قاضی داده است (شکری، بی‌تا، ص. ۳۳). نقش قضایی در اینجا از توصیف حقوقی انتزاعی واقعهٔ مادی فراتر می‌رود و به پیش‌بینی و استقرایی عینی برای کشف گرایش مجرمانهٔ نهفته در شخصیت مرتکب ارتقا می‌یابد تا تدبیر کیفری یا تأمینی مؤثرتر در تحقق بازپروری و دفاع اجتماعی برگزیده شود.

ب) اختیار قاضی در تعیین کیفر

فلسفهٔ کیفری نوین بر این درک استوار است که معیارهای حسابی خشک در اعمال کیفر کافی نیستند؛ کیفر دیگر معادله‌ای ریاضی متناسب با شدت مادی جرم نیست، بلکه تدبیری اصلاحی و پیش‌دستانه متناسب با خطرناکی نهفته در ساختار روانی و اجتماعی مرتکب است. اعطای اختیار به قاضی برای فراتر رفتن از حداقل و حداکثر کیفر، محصول تحولی فلسفی است که مکاتب کیفری نوین، به‌ویژه جنبش دفاع اجتماعی، پدید آوردند؛ نص هر اندازه دقیق باشد خاموش، کلی و ایستاست، در حالی که نفس انسان زنده، متغیر و چندبعدی است. اختیار تقدیری استثنایی ابزاری معرفتی است که دسترسی مشروع قاضی را به جوهر واقعه و شخصیت مرتکب فراهم می‌آورد و این امر خروج از اصل قانونی بودن نیست، بلکه فعال کردن روح و عقلانیت آن است (فزایری، ۱۹۹۰، ص. ۹۳؛ سرور، ۱۹۹۵، ص. ۳۸۹). قانون‌گذار در این زمینه به دو صورت عمل می‌کند: نخست، عوامل سازندهٔ شخصیت مجرمانه و نشانه‌های خطرناکی آن را تعیین می‌کند؛ این تعیین ممکن است سلبی باشد، مانند تصریح به اینکه خطرناکی در مبتلایان به برخی بیماری‌های روانی وجود ندارد. دوم، جنبهٔ بازدارندگی عمومی را لحاظ می‌کند و تشدید کیفر مرتکبان جرائمی را که احساس عمومی را به شدت جریحه‌دار می‌کنند، مقرر می‌دارد.

برای آنکه قاضی بتواند اختیار تقدیری خود را اعمال کند، قانون‌گذار نظام کیفیات مخففه و مشدده را پدید آورده است تا کیفر با وضعیت مجرم و اوضاع او سازگار باشد. کیفیات مخففه اسبابی‌اند که ارفاق به مجرم را اقتضا می‌کنند و تخفیف کیفر را در حدود مقرر قانونی ممکن می‌سازند و وجودشان به اوضاع مجرم و جرم بستگی دارد (حدیثی، ۲۰۱۰، ص. ۴۶۲). کیفیات مشدده نیز اسبابی‌اند که قانون مجازات در برابر معاذیر قانونی مخففه مقرر کرده و بر دو گونه‌اند: گونه‌ای دادگاه را به حکم به کیفری شدیدتر یا بیش از حداکثر مقرر ملزم می‌سازد و گونهٔ دیگر چنین تشدیدی را مجاز می‌کند؛ اما اگر دادگاه کیفری میان

حداقل و حداکثر، حتی خودِ حداکثر، تعیین کند، این اعمال اختیار تقدیری است و ملزم به بیان علت در اسباب حکم نیست (سعید، ۱۹۶۲، ص. ۶۷۷).

بُعد حقوقی این سازوکار در گذار نگرش کیفری از کیفر مادی سنتی مبتنی بر شدت فعل به عدالت بازپرورانه مبتنی بر شناخت عمیق شخصیت مرتکب نمایان می‌شود. هرگاه اقناع وجدانی دادگاه در پرتو اوضاع شخصی، رفتار و گذشتهٔ مرتکب بر این قرار گیرد که خطرناکی او عارضی یا ناچیز است و فرستادنش به زندان ممکن است فرصت بازاجتماعی شدنش را از میان ببرد، تعلیق اجرای مجازات گزینه‌ای موجه است که میان اقتضائات بازدارندگی عمومی و اصلاح فردی آشتی برقرار می‌کند. بنابراین تعلیق اجرا تعطیل قانون یا بخششی صرف از سوی قاضی نیست، بلکه تطبیق کارایی کیفر است: قاضی رنج مادی محض را با تهدیدی معنوی معلق بر شرط فاسخ جایگزین می‌کند و توازن میان حمایت از جامعه و بازسازی رفتار انسانی را بدون تعرض به تضمین‌های مشروعیت برقرار می‌سازد.

گفتار دوم: نظارت قضایی بر اختیار تقدیری قاضی ماهوی در سنجش حالت خطرناک و تعیین کیفر

دیدیم که قاضی می‌تواند بر پایهٔ اوضاع و احوال پیرامون مجرم، حالت خطرناک او را بسنجد و کیفر متناسب با آن را با یاری ابزارهای فنی مقرر در قانون آیین دادرسی تعیین کند. پرسش این است که این اختیار تا چه حد تابع نظارت دیوان تمیز است (شمری، ۲۰۱۸، ص. ۲۵۱). باید میان استخراج وقایع و مشروعیت استدلال تفکیک کرد: قاضی ماهوی در ارزیابی عناصر روانی و اجتماعی تعیین‌کنندهٔ حالت خطرناک مستقل است، اما دیوان تمیز بر سلامت منطق قضاییِ پشتیبان این ارزیابی نظارت دارد؛ یعنی نه بر درجهٔ خطرناکی به خودی خود، بلکه بر مشروعیت سببیت و استدلال که قاضی اقناع خود را بر آن بنا کرده است. این نظارت به تناسب ضمانت اجرا با درجهٔ خطرناکی نیز گسترش می‌یابد.

الف) نظارت دیوان تمیز بر سنجش حالت خطرناک

احراز وجود یا عدم وجود حالت خطرناک و ثبوت وقایع سازندهٔ آن، بی‌گمان مسئله‌ای ماهوی است که دادگاه ماهوی در ارزیابی آن مستقل است (صاوی، ۲۰۱۰، ص. ۱۳۳)؛ اما اطلاق وصف خطرناکی بر این وقایع، توصیفی حقوقی است. دیوان تمیز عراق در یکی از آرای خود مقرر داشت: اگر ادارهٔ تحقیقات ادلهٔ جنایی نظر خود را دربارهٔ سوابق محکوم‌علیه بیان نکرده باشد، دادگاه نمی‌تواند به استناد مادهٔ ۱۴۴ قانون مجازات حکم به تعلیق اجرای مجازات دهد، بلکه باید از نبود محکومیت پیشین به جرم عمدی اطمینان یابد (دیوان تمیز عراق، ۱۹۸۸). مبنای این رأی آن است که اعمال اختیار تعلیق، مناطی قطعی را می‌طلبد که به نبود حالت خطرناک و تکرار جرم مربوط است و این مناط جز با یقین حاصل از گواهی سوءپیشینهٔ صادره از مراجع فنی صالح استوار نمی‌شود.

از آنجا که پیشینهٔ کیفری مرتکب افشای مفصل شخصیت اوست و بر حالت خطرناک احتمالی‌اش دلالت دارد، احراز این حالت مسئله‌ای حقوقی است که دادگاه ماهوی در آن اختیار مطلق ندارد و دیوان تمیز می‌تواند بر پایهٔ معیارهای علمی یا ضوابط قانونی، نظارت خود را اعمال کند؛ چنانکه دیوان عالی ایتالیا مقرر داشته است اختیار تقدیری قاضی باید بر معیارهای مادهٔ ۱۳۳ قانون مجازات ایتالیا استوار باشد (سرور، بی‌تا–الف، ص. ۱۳۳). قانون‌گذار عراقی این معیارها را در مادهٔ ۱۰۳ تعیین کرده و میان معیارهای عینی برگرفته از مادیت جرم (اوضاع و انگیزه‌ها) و معیارهای ذهنی برگرفته از شخصیت مرتکب (احوال، رفتار و گذشته) جمع کرده و هدف این بررسی را استنباط احتمال جدی تکرار جرم قرار داده است؛ از این رو قاضی مکلف است این معیارها را در متن حکم آشکار کند تا دیوان تمیز بتواند بر موجه بودن استدلال نظارت کند. دیوان تمیز همچنین رأی داده است که «تشخیص استحقاق محکوم‌علیه برای آزادی مشروط مستلزم بررسی شخصیت او برای تعیین خطرناکی‌اش برای جامعه است» (دیوان تمیز عراق، ۱۹۷۲)؛ رأیی که آزادی مشروط را از امتیازی زمانی و خودکار به تدبیری تأمینی و بازپرورانهٔ تحت نظارت بدل می‌کند. پس هرگاه قاضی از معیار تقنینی مادهٔ ۱۰۳ منحرف شود، حکم از قلمرو مشروعیت آیینی بیرون می‌رود و در معرض نقض دیوان تمیز قرار می‌گیرد.

با این حال، در برخی آرای دیوان تمیز اشاره شده است که خطرناکی مسئله‌ای است که ارزیابی آن با دادگاه ماهوی است؛ از جمله این رأی که اگر محکوم‌علیه بر اثر رنج روانی ناشی از تعرض به او مرتکب قتل شده و از ساده‌دلانی باشد که روانشان از سنت‌ها و عادات و احساس محیطشان اثر می‌پذیرد، چنانکه برای حفظ آبرو به قتل می‌اندیشند، این امر کیفیت مخففه شمرده می‌شود (دیوان تمیز عراق، ۱۹۷۳ب). دیوان در اینجا معیاری تشخیصی مبتنی بر درجهٔ پختگی عقلی و روانی مرتکب و محیط اجتماعی او پدید آورد و پذیرفت که ارادهٔ مجرمانه همیشه انتخابی آزاد و مطلق نیست و ممکن است زیر فشارهای روانی و اجتماعی سنگین قرار گیرد و از شدت خطرناکی بکاهد. در رأی دیگری مقرر داشت: اگر متهم از حکم قانون فراتر رفته و قانون جنگل را حاکم کرده و انگیزهٔ نفرت‌انگیز انتقام را چیره ساخته و در میدان منتهی به ساختمان دادگاه مرتکب دو قتل و یک شروع به قتل شده باشد، این دلیل بر نیات شرورانهٔ او است و تخفیف مجازات اعدام را توجیه نمی‌کند (دیوان تمیز عراق، ۱۹۸۰). این رأی اصلی نظارتی را بنیان می‌نهد: اختیار تخفیف (مادهٔ ۱۳۲ قانون مجازات عراق) مکنتی مقید به تناسب کیفر با درجهٔ خطرناکی است و هرگاه خطرناکی به اوج خود برسد، فرود آمدن از حداکثر کیفر، زیاده‌روی در اعمال اختیار تقدیری است.

اقتصار نظارت دیوان بر امور حقوقی در رأیی آشکار است که حکم دادگاه جنایی بابل را نقض کرد. آن دادگاه قتل عمدی دختر به دست پدر با انگیزهٔ شرافتمندانه (شستن ننگ) را مشمول مادهٔ ۴۰۵ با رعایت مادهٔ ۱۳۰ قانون مجازات دانسته و با توجه به اوضاع پرونده، کهولت سن محکوم‌علیه و نبود دلیلی بر احتمال ارتکاب جرم جدید، او را به یک سال حبس شدید محکوم و اجرای آن را برای سه سال معلق کرده بود (دادگاه جنایی بابل، ۱۹۸۶). دیوان تمیز تخفیف کیفر را به‌عنوان امری ماهوی پذیرفت، اما تعلیق اجرا را مجاز ندانست؛ زیرا کیفر قتل عمد به موجب مادهٔ ۴۰۵ حبس ابد است و دادگاه با استناد به مادهٔ ۱۳۰ آن را به یک سال حبس شدید کاهش داده بود و دیگر توجیهی برای تعلیق باقی نمی‌ماند (دیوان تمیز عراق، ۱۹۸۶). نظارت دیوان در اینجا تنها بر امور حقوقی متمرکز بود.

ب) نظارت دیوان تمیز در زمینهٔ تعیین کیفر

حدود نظارت دیوان بر تعیین کیفر به رویکرد قانون‌گذار در سیاست کیفری بستگی دارد: هرگاه قانون، به تصریح یا بر پایهٔ روح خود، حالت خطرناک را مناط تعیین کیفر قرار دهد، هدف اختیار تقدیری در چارچوب مصلحت عمومی مشخص می‌شود و دیوان می‌تواند بر پایبندی قاضی به این هدف نظارت کند؛ و هرگاه برخی قوانین شدت جرم را به‌عنوان قرینه‌ای بر خطرناکی یا برای تحقق بازدارندگی عمومی معیار تعیین کیفر قرار دهند، نظارت بر تناسب شکل می‌گیرد و قاضی باید استدلال موجهی ارائه کند که شدت فعل را به کیفر مقرر پیوند دهد (رمزی ریاض عوض، ۲۰۰۵، ص. ۱۳؛ سرور، بی‌تا–ب، ص. ۵۸۳). برخی قوانین تسبیب تعیین کیفر را برای تضمین جدیت آن الزامی کرده‌اند، مانند قانون مجازات ایتالیا (۱۹۳۰، مادهٔ ۱۳۲)، قانون دفاع اجتماعی بلژیک (۱۹۳۰، مادهٔ ۲۶) و قانون مجازات یونان (۱۹۵۰، مادهٔ ۷۹) (حشکی، ۱۹۸۶، ص. ۱۷۷). دیوان عالی ایتالیا مقرر داشته است که فایدهٔ تسبیب، احراز انطباق حکم با معیارهای قانونی است و دیوان بر اختیار تقدیری دادگاه ماهوی نظارت نمی‌کند مگر آنکه به‌گونه‌ای خودسرانه اعمال شده باشد. دیوان عالی مصر نیز رأی داده است که اگر دادگاه ماهوی به اشتباه پنداشته که متهمان را به موجب مادهٔ ۱۷ قانون مجازات مشمول ارفاق کرده، این اشتباه حقی برای تخفیف بیشتر به فرجام‌خواهان نمی‌دهد، مادام که از اسباب حکم برنیاید که دادگاه از کاهش بیشتر کیفر در تنگنا بوده است (موسی، ۲۰۱۰، ص. ۳۳؛ ناجی، ۲۰۰۷، ص. ۸۹).

در واقع، تعیین ضمانت اجرای کیفری، اعم از کیفر یا اقدام تأمینی، مسئله‌ای صرفاً ماهوی نیست که به تقدیر مطلق قاضی واگذار شود؛ زیرا قانون آن را برای تحقق هدفی معین خواسته است و بی‌معناست که نظارتی جدی بر تحقق این هدف وجود نداشته باشد. از همین رو مادهٔ ۲۵۹ (بند الف، اجزای ۳ و ۴) قانون آیین دادرسی کیفری عراق به دیوان تمیز اجازه می‌دهد حکم محکومیت را با تخفیف کیفر تأیید کند یا آن را با بازگرداندن پرونده برای یک بار بازنگری به منظور تشدید کیفر تأیید نماید؛ و دیوان رأی داده است که هیئت عمومی آن می‌تواند کیفر را مستقیماً و بدون بازگرداندن پرونده تشدید کند. چون دیوان نظارت خود را در پرتو متن حکم اعمال می‌کند و نمی‌تواند خود به بررسی ماهوی بپردازد، قانون‌گذار باید قاضی را به تسبیب حکم در گزینش کیفر ملزم سازد و در غیر این صورت حکم قاصر خواهد بود (بند الف مادهٔ ۲۲۴ قانون آیین دادرسی کیفری عراق).

نظارت دیوان بر حسن گزینش کیفر، ثبات ضوابط این گزینش را تضمین و از هرج‌ومرج تقدیری در انتخاب کیفرها و اقدامات تأمینی جلوگیری می‌کند (سرور، ۱۹۵۹، ص. ۳۲۵). برخی در مصر با اعطای این نظارت به دیوان عالی مخالفت کرده و آن را در صلاحیت مطلق قاضی ماهوی دانسته‌اند؛ اما این دیدگاه غافل است که چنین نظارتی مداخله در اختیار دادگاه ماهوی نیست، بلکه اعمال نص یا روح قانون و تطبیق نظریهٔ بطلان است؛ زیرا هدف مشروعی که قانون‌گذار از کیفر دنبال کرده، شرط ماهوی صحت حکم کیفری است (صیفی، ۱۹۷۱، ص. ۷۷).

بنابراین حالت خطرناک واقعه‌ای حقوقی با ماهیتی ویژه است که استدلال بر آن با ابهام و پیچیدگی معرفتی همراه است، به‌ویژه هنگامی که هنوز در درون روانی مرتکب نهفته است و جامهٔ مادی جرم بر تن نکرده است. مسئلهٔ محوری قضا در عدالت تشخیصی توانایی معرفتی و فنی آن در کشف این حالات نهفته است. سیاست جنایی نوین آزادی مطلق یا حکمی خودسرانه به قضا نمی‌دهد، بلکه اعمال این اختیار را با سازوکارهای نظارتی دیوان تمیز همراه می‌کند که با الزام به تسبیب موجه احکام استعمال سالم آن را تضمین می‌کند؛ وگرنه حکم به عیب قصور در استدلال دچار و سزاوار نقض خواهد بود. پس اختیار تقدیری قاضی کیفری، در مفهوم و در عمل، حرکتی منضبط در حدود و شرایطی است که قانون‌گذار مقرر کرده است.

نتیجه‌گیری

بر پایهٔ آنچه در این پژوهش تحلیل شد، فلسفهٔ آیین دادرسی معاصر در کشاکشی دائمی میان ضرورت پاسداشت تضمین‌های دادرسی عادلانه و اقتضائات کارآمدی کیفری و پیشگیری از جرم به سر می‌برد. تحلیل دو مبحث نشان داد که امارهٔ برائت متهم ستون بنیادین و گریزناپذیر حمایت از آزادی فردی است؛ قانون ماهیتی حقوقی و ماهوی به آن بخشیده که آن را اصلی مفروض می‌سازد و کاربردهایش در نهادن تمام بار اثبات بر دوش دادستانی و تفسیر هر تردید آیینی به سود متهم تجلی می‌یابد.

در مقابل، پژوهش نشان داد که توسعهٔ معیارهای آیینی سنجش حالت خطرناک، اهدار امارهٔ برائت نیست، بلکه پاسخی ضروری به سیاست جنایی نوینِ پیشگیرانه و اصلاحی است؛ این معیارها عدالت را از قالب مادی و خشک جرم به گسترهٔ فردی‌سازی کیفر می‌برند که شخصیت مرتکب و احتمال واقعی بازگشت او به رفتار مجرمانه را در نظر می‌گیرد.

از این رو، عدالت کیفری متوازن با قربانی کردن یکی از دو کفه به سود دیگری محقق نمی‌شود، بلکه بر تعاملی هماهنگ استوار است که امارهٔ برائت را حصاری اساسی و اخلاقی و تعرض‌ناپذیر نگه می‌دارد و سنجش خطرناکی و فردی‌سازی کیفر را ابزارهایی قضایی و انعطاف‌پذیر برای اصلاح مرتکب و حمایت از جامعه به کار می‌گیرد، بی‌آنکه به حدس و گمان یا فرض مسئولیت احتمالیِ فاقد مستند آیینی یقینی بلغزد.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

نویسندگان به نحو مساوی در نگارش مقاله همکاری داشتند.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافعی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

منابع

ابوعامر، محمد زکی. (۱۹۸۵). الإثبات فی المواد الجنائیة. الفنیة للطباعة والنشر.

ادریس، احمد. (۱۹۸۴). افتراض براءة المتهم [رسالة دکتری، دانشکدة حقوق دانشگاه قاهره].

اسماعیل، عماد خلیل. (۲۰۱۳). قرینة البراءة المفترضة فی الإثبات الجنائی: دراسة مقارنة [رسالة دکتری، دانشگاه بین‌المللی سنت کلمنتس، شعبة بغداد].

اعلامیة جهانی حقوق بشر. (۱۹۴۸). مجمع عمومی سازمان ملل متحد، قطعنامة ۲۱۷ .

بالیسانی، حسین محمد طه، و حسین، زینب محمود. (۲۰۱۹). قرینة افتراض البراءة وآثارها القانونیة: دراسة قانونیة مقارنة علی ضوء الدساتیر والقوانین والمواثیق الدولیة. در *مجموعه مقالات چهارمین همایش بین‌المللی مسائل حقوقی* (*ILIC 2019*). دانشگاه بین‌المللی تیشک، اربیل. https://doi.org/10.23918/ilic2019.53

ثروت، جلال. (۱۹۸۳). أصول المحاکمات الجزائیة (ج. ۱). الدار الجامعیة.

جاد، سامح السید. (۱۹۸۵). حدود سلطة القاضی الجنائی فی تفسیر دلیل الإدانة فی الفقه الإسلامی والقانون الوضعی. دار المصطفی للطباعة والنشر.

جمیل، حسین. (۱۹۷۲). حقوق الإنسان والقانون الجنائی. معهد البحوث والدراسات العربیة.

جنزوری، سمیر. (۱۹۷۸). تقریر حول نظام القضاء الجنائی فی الدول العربیة [گزارش ارائه‌شده به هشتمین کنفرانس عربی دفاع اجتماعی، رباط، ۱۹۷۷]. *المجلة العربیة للدفاع الاجتماعی*، (۷).

حدیثی، فخری عبدالرزاق صلبی. (۲۰۱۰). شرح قانون العقوبات: القسم العام (چ. ۲). شرکة العاتک لصناعة الکتاب.

حسب‌الله، سعید. (۱۹۸۳). إعادة المحاکمة وآثارها القانونیة [پایان‌نامة کارشناسی ارشد، دانشکدة حقوق دانشگاه بغداد].

حسب‌الله، سعید. (۲۰۰۵). شرح قانون أصول المحاکمات الجزائیة. دار الأثیر.

حسنی، محمود نجیب. (۱۹۸۸). شرح قانون الإجراءات الجنائیة. دار النهضة العربیة.

حسین، حسن مصطفی. (۲۰۱۸). الحکم الجزائی وأثره فی سیر الدعوی الإداریة والرابطة الوظیفیة: دراسة تحلیلیة مقارنة (چ. ۱). المرکز العربی للنشر والتوزیع.

حشکی، صبری محمد علی. (۱۹۸۶). الشکوی فی القانون الجنائی (چ. ۱). مکتبة المنار.

حلاوه، رأفت عبدالفتاح. (۲۰۰۳). الإثبات الجنائی: قواعده وأدلته، دراسة مقارنة بالشریعة الإسلامیة. دار النهضة العربیة.

خصبالک، کریم خمیس. (۲۰۰۸). حق التقاضی فی الدعوی الجزائیة [رسالة دکتری، دانشکدة حقوق دانشگاه بغداد].

خلف، علی حسین، و شاوی، سلطان. (۱۹۸۲). المبادئ العامة فی قانون العقوبات. وزارة التعلیم العالی والبحث العلمی.

خلیفه، محمد محمد طه. (۲۰۱۵الف). نظریة الضرورة فی الإجراءات الجنائیة: دراسة مقارنة (مصر، فرنسا، الإمارات، السعودیة). دار الفکر والقانون.

خلیفه، محمد محمد طه. (۲۰۱۵ب). نظریة المصلحة فی الطعن الجنائی: دراسة مقارنة (مصر، فرنسا). دار النهضة العربیة.

خلیفه، محمود عبدالعزیز. (۱۹۸۷). النظریة العامة للقرائن فی الإثبات الجنائی فی التشریع المصری والمقارن [رسالة دکتری، دانشگاه عین شمس].

خلیل، احمد ضیاءالدین. (۱۹۹۹). قواعد الإجراءات الجنائیة (ج. ۲). مطابع الطوبجی.

خوالدیه، فؤاد. (۲۰۱۴). مبدأ افتراض براءة المتهم أمام القضاء الدولی الجنائی. *مجلة البحوث والدراسات العلمیة*، ۸(۲).

دادگاه عالی قانون اساسی مصر. (۱۹۹۵). پروندۀ شمارۀ ۲۵ سال ۱۶ قضائیه دستوریه، جلسۀ ۱۹۹۵/۷/۳. http://qadaya.net

دادگاه عالی قانون اساسی مصر. (۱۹۹۸). پروندۀ شمارۀ ۲۹ سال ۱۸ قضائیه دستوریه، جلسۀ ۱۹۹۸/۱/۳. http://www.laweg.net

دیوان تمیز عراق. (۱۹۷۲). رأی شمارۀ ۱۹۰ مورخ ۱۹۷۲/۲/۷. *النشرة القضائية*، ۴(۱)، ۲۲۷.

دیوان تمیز عراق. (۱۹۷۳الف). رأی شمارۀ ۳۰۰۴/جنایات/۷۲ مورخ ۱۹۷۳/۵/۹. *النشرة القضائية*، ۴(۲)، ۳۹۸.

دیوان تمیز عراق. (۱۹۷۳ب). رأی شمارۀ ۸۳ مورخ ۱۹۷۳/۶/۹. *النشرة القضائية*، ۴(۲)، ۳۸۰.

دیوان تمیز عراق. (۱۹۷۴). رأی شمارۀ ۶۳۸/تمییزیه/۷۴ مورخ ۱۹۷۴/۸/۵. *النشرة القضائية*، ۵(۳)، ۶۲.

دیوان تمیز عراق. (۱۹۸۰). رأی شمارۀ ۵۰. *مجلة القضاء*، ۳۵(۳–۴)، ۳۱۲.

دادگاه جنایی بابل. (۱۹۸۶). رأی شمارۀ ۱۶۵/ج/۸۶/۸۵ مورخ ۱۹۸۶/۱/۱۳. مجموعۀ الأحکام العدلیۀ، (۲)، ۱۷۱.

دیوان تمیز عراق. (۱۹۸۶). رأی شمارۀ ۱۴۱۵/جنایات اولی/۸۶/۸۵ مورخ ۱۹۸۶/۶/۵. مجموعۀ الأحکام العدلیۀ، (۲)، ۱۷۲.

دیوان تمیز عراق. (۱۹۸۸). رأی شمارۀ ۸۷۱/جنایات مورخ ۱۹۸۸/۲/۲۷. مجموعۀ الأحکام العدلیۀ، (۱)، ۱۵.

دیوان تمیز عراق. (۲۰۰۸). رأی شمارۀ ۷۰۶/جزاء اولی/تمییزیه مورخ ۲۰۰۸/۲/۲.

دیوان تمیز عراق. (۲۰۰۹). رأی شمارۀ ۶۴۸/جزاء اولی/جنایات مورخ ۲۰۰۹/۹/۱۵.

دیوان تمیز فدرال عراق. (۲۰۱۶). آرای شمارۀ ۵۵۴ (۲۰۱۶/۴/۲۵)، ۷۵۶ (۲۰۱۶/۶/۲۷) و ۱۳۲۹ (۲۰۱۶/۱۰/۳۱).

https://www.hic.iq/qview

دیوان عالی (محکمۀ النقض) مصر. (۲۰۰۹). طعن شمارۀ ۳۵۱۴۲ سال ۷۳ قضائیه، جلسۀ ۲۰۰۹/۳/۴. https://www.cc.gov.eg

رشیده، علی احمد. (۲۰۱۶). قرینۀ البراءۀ والحبس المؤقت [رسالۀ دکتری، دانشکدۀ حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مولود معمری].

زراره، لخضر. (۲۰۱۴). قرینۀ البراءۀ فی التشریع الجزائری. مجلۀ الفکر، (۱۱)، ۵۸–۶۷.

زهرانی، سعد بخیت بن سعد. (۲۰۰۹). قاعدۀ افتراض براءۀ المتهم ودورها فی حمایۀ حقوق الإنسان فی النظام السعودی [پایان‌نامۀ کارشناسی ارشد، دانشگاه عربی نایف برای علوم امنیتی].

زید، محمد ابراهیم. (۱۹۶۸). دعوی التدابیر الاحترازیۀ. المجلۀ الجنائیۀ القومیۀ، ۱۱(۱).

سرور، احمد فتحی. (۱۹۵۹). نظریۀ البطلان فی قانون الإجراءات الجنائیۀ.

سرور، احمد فتحی. (۱۹۷۷). الشرعیۀ والإجراءات الجنائیۀ. دار النهضۀ العربیۀ.

سرور، احمد فتحی. (۱۹۹۵). الشرعیۀ الدستوریۀ وحقوق الإنسان. دار النهضۀ العربیۀ.

سرور، احمد فتحی. (۲۰۰۰). الدستوریۀ وحقوق الإنسان فی الإجراءات الجنائیۀ.

سرور، احمد فتحی. (۲۰۰۱). القانون الجنائی الدستوری. دار الشروق.

سرور، احمد فتحی. (۲۰۱۲). الوسیط فی قانون الإجراءات الجنائیۀ. دار النهضۀ العربیۀ.

سرور، احمد فتحی. (بی‌تا–الف). استقلال القضاء حق من حقوق الإنسان فی القانون المصری. *مجلة القانون والقضاء*، ۵.

سرور، احمد فتحی. (بی‌تا–ب). الحمایۀ الدستوریۀ للحقوق والحریات. دار النهضۀ العربیۀ.

سعید، السعید مصطفی. (۱۹۶۲). الأحکام العامۀ فی قانون العقوبات (چ. ۴).

شاوی، منذر. (۱۹۶۹). المدخل لدراسۀ القانون الوضعی. دار الشؤون الثقافیۀ العامۀ.

شریف، السید محمد حسن. (۲۰۰۲). النظریة العامة للإثبات الجنائی. دار النهضة العربیة.

شکری، عادل یوسف. (بی‌تا). الأحکام العامة لإلغاء النص العقابی: دراسة تحلیلیة تطبیقیة مقارنة. منشورات زین الحقوقیة.

شلتاوی، محمد عبدالله. (۱۹۸۹). موقف الشرائع الحدیثة من الخطورة الإجرامیة [رسالة دکتری، دانشگاه اسکندریه].

شمری، سعد غائب. (۲۰۱۸). حدود السلطة التشریعیة فی تنظیم الحقوق والحریات العامة. دار النهضة العربیة.

شواربی، عبدالحمید. (۱۹۹۳). ضمانات المتهم فی مرحلة التحقیق الجنائی. منشأة المعارف.

صاوی، علاء محمد. (۲۰۱۰). حق المتهم فی محاکمة عادلة: دراسة مقارنة. دار النهضة العربیة.

صغیر، کمال محمد علی. (۲۰۰۳). الحریة الشخصیة للمتهم فی إطار نظام الشرعیة الإجرائیة: دراسة تحلیلیة تأصیلیة [رسالة دکتری، دانشکدة حقوق دانشگاه قاهره].

صفو، نوفل علی عبدالله. (۲۰۰۶). قرینة البراءة فی القانون الجنائی. *مجلة الرافدین للحقوق*، ۱۱(۳۰)، ۱۵۱–۲۰۱.

https://doi.org/10.33899/alaw.2006.160468

صوان، احمد سعید محمد. (۱۹۸۰). قرینة البراءة وأهم نتائجها فی المجال الجنائی: دراسة مقارنة [رسالة دکتری، دانشکدة شریعت و حقوق دانشگاه الازهر].

صیفی، عبدالفتاح مصطفی. (۱۹۷۱). حق الدولة فی العقاب: شأنه واقتضاؤه وانقضاؤه (چ. ۱). جامعة بیروت العربیة.

عابد، عبدالحافظ عبدالهادی. (۱۹۸۹). الإثبات الجنائی بالقرائن. مطبعة الطوبجی.

عبدالعال، خالد رمضان. (۲۰۰۲). المسؤولیة الجنائیة فی جرائم الصحافة [رسالة دکتری، دانشکدة حقوق دانشگاه حلوان].

عبدالله، مجید خضر احمد. (۲۰۰۷). افتراض براءة المتهم. *مجلة جامعة تکریت للعلوم الإنسانیة*، ۱۴(۹).

عطیفی، جمال‌الدین. (۱۹۷۴). حریة الصحافة وفق تشریعات جمهوریة مصر العربیة (چ. ۲).

عکیلی، عبدالامیر. (۱۹۷۴). أصول المحاکمات الجزائیة (ج. ۲). مطبعة المعارف.

عوض، رمزی ریاض. (۲۰۰۵). الرقابة علی التطبیق القضائی لضمانات المحاکمة المنصفة. دار النهضة العربیة.

عوض، محمد محیی‌الدین. (۱۹۶۷). قانون الإثبات بین الازدواج والوحدة. *مجلة القانون والاقتصاد*، (۳).

فحل، عمر فاروق. (۱۹۸۱). حمایة حقوق الإنسان عبر قانون أصول المحاکمات الجزائیة. *مجلة العدالة*، ۸(۲۶).

فزایری، آمال. (۱۹۹۰). ضمانات التقاضی. منشأة المعارف.

قانون اساسی موقت عراق. (۱۹۷۰).

قانون اساسی جمهوری عراق. (۲۰۰۵).

قانون اساسی جمهوری عربی مصر. (۱۹۷۱).

قانون اساسی جمهوری عربی مصر. (۲۰۱۴).

قانون اساسی جمهوری فرانسه. (۱۹۵۸) و دیباچهٔ قانون اساسی ۱۹۴۶.

قانون مجازات عراق شمارهٔ ۱۱۱. (۱۹۶۹).

قانون آیین دادرسی کیفری عراق شمارهٔ ۲۳. (۱۹۷۱).

قانون آیین دادرسی کیفری مصر شمارهٔ ۱۵۰. (۱۹۵۰).

قانون مدنی فرانسه، مادۀ ۹–۱ (الحاقی ۱۹۹۳)؛ قانون شمارۀ ۲۰۰۰–۵۱۶ دربارۀ تقویت حمایت از امارۀ برائت و حقوق بزه‌دیدگان. (۲۰۰۰).

قاید، اسامه عبدالله. (۱۹۸۹). حقوق وضمانات المشتبه فیه فی مرحلۀ الاستدلال. دار النهضۀ العربیۀ.

کبیسی، عبدالستار. (۱۹۸۱). ضمانات المتهم قبل وأثناء المحاکمۀ [رسالۀ دکتری، دانشکدۀ حقوق دانشگاه قاهره].

محده، محمد. (۱۹۹۲). ضمانات المتهم أثناء التحقیق (ج. ۳، چ. ۱). دار الهدی.

محمد، رائد احمد. (۲۰۰۶). البراءۀ فی القانون الجنائی: دراسۀ مقارنۀ [رسالۀ دکتری، دانشکدۀ حقوق دانشگاه بغداد].

محمدی، حسنین. (۲۰۰۳). الخطر الجنائی ومواجهته. منشأۀ المعارف.

موسی، محمود سلیمان. (۲۰۱۰). السیاسۀ الجنائیۀ والإسناد المعنوی. دار المطبوعات الجامعیۀ.

ناجی، مکی. (۲۰۰۷). المحکمۀ الاتحادیۀ العلیا فی العراق (چ. ۱). دار الضیاء.

نصراوی، سامی. (۱۹۷۶). دراسۀ فی قانون أصول المحاکمات الجزائیۀ (ج. ۱). مطبعۀ دار السلام.

میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی. (۱۹۶۶). مجمع عمومی سازمان ملل متحد، قطعنامۀ ۲۲۰۰ .

References

Abu Amir, M. Z. (1985). Evidence in criminal matters. Al-Faniyah for Printing and Publishing.

Idris, A. (1984). Presumption of the accused's innocence [Doctoral dissertation, Faculty of Law, Cairo University].

Ismail, I. K. (2013). The presumed presumption of innocence in criminal evidence: A comparative study [Doctoral dissertation, St. Clements International University, Baghdad Branch].

Balisani, H. M. T., & Hussein, Z. M. (2019). The presumption of innocence and its legal effects: A comparative legal study in light of constitutions, laws, and international conventions. In *Proceedings of the 4th International Legal Issues Conference (ILIC 2019)*. Tishk International University, Erbil. https://doi.org/10.23918/ilic2019.53

Tharwat, J. (1983). Principles of criminal procedure (Vol. 1). Al-Dar Al-Jami'iyah.

Gad, S. A. (1985). Limits of the criminal judge's authority in interpreting evidence of guilt in Islamic jurisprudence and positive law. Dar Al-Mustafa for Printing and Publishing.

Jamil, H. (1972). Human rights and criminal law. Institute of Arab Research and Studies.

Janzouri, S. (1978). Report on the criminal justice system in Arab countries [Report presented to the 8th Arab Conference on Social Defense, Rabat, 1977]. *Arab Journal of Social Defense*, (7).

Hadithi, F. A. S. (2010). Commentary on the Penal Code: General section (2nd ed.). Al-Atik Book Manufacturing Company.

Hasaballah, S. (1983). Retrial and its legal effects [Master's thesis, Faculty of Law, University of Baghdad].

Hasaballah, S. (2005). Commentary on the Code of Criminal Procedure. Dar Al-Athir.

Hosni, M. N. (1988). Commentary on the Code of Criminal Procedure. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Hussein, H. M. (2018). The criminal judgment and its effect on the course of the administrative lawsuit and the employment relationship: An analytical comparative study (1st ed.). Arab Center for Publishing and Distribution.

Hashki, S. M. A. (1986). Complaint in criminal law (1st ed.). Maktabat Al-Manar.

Halawa, R. A. (2003). Criminal evidence: Its rules and means, a comparative study with Islamic Sharia. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Khasbak, K. K. (2008). The right to litigation in the criminal case [Doctoral dissertation, Faculty of Law, University of Baghdad].

Khalaf, A. H., & Shawi, S. (1982). General principles of the Penal Code. Ministry of Higher Education and Scientific Research.

Khalifa, M. M. T. (2015a). The theory of necessity in criminal procedure: A comparative study (Egypt, France, UAE, Saudi Arabia). Dar Al-Fikr wa Al-Qanun.

Khalifa, M. M. T. (2015b). The theory of interest in criminal appeal: A comparative study (Egypt, France). Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Khalifa, M. A. (1987). The general theory of presumptions in criminal evidence in Egyptian and comparative legislation [Doctoral dissertation, Ain Shams University].

Khalil, A. D. (1999). Rules of criminal procedure (Vol. 2). Al-Tobgi Presses.

Khawaldiya, F. (2014). The principle of the presumption of the accused's innocence before international criminal justice. *Journal of Scientific Research and Studies, 8*(2).

Rashida, A. A. (2016). The presumption of innocence and temporary detention [Doctoral dissertation, Faculty of Law and Political Science, Mouloud Mammeri University].

Zarara, L. (2014). The presumption of innocence in Algerian legislation. *Journal of Thought*, (11), 58–67.

Zahrani, S. B. B. S. (2009). The rule of the presumption of the accused's innocence and its role in protecting human rights in the Saudi system [Master's thesis, Naif Arab University for Security Sciences].

Zaid, M. I. (1968). The claim of precautionary measures. *National Criminal Journal, 11*(1).

Sorour, A. F. (1959). The theory of nullity in the Code of Criminal Procedure.

Sorour, A. F. (1977). Legality and criminal procedure. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Sorour, A. F. (1995). Constitutional legality and human rights. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Sorour, A. F. (2000). Constitutionality and human rights in criminal procedure.

Sorour, A. F. (2001). Constitutional criminal law. Dar Al-Shorouk.

Sorour, A. F. (2012). The intermediary in the Code of Criminal Procedure. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Sorour, A. F. (n.d.-a). Judicial independence as a human right in Egyptian law. Journal of Law and Judiciary, 5.

Sorour, A. F. (n.d.-b). Constitutional protection of rights and freedoms. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Saeed, A. M. (1962). General provisions of the Penal Code (4th ed.).

Shawi, M. (1969). Introduction to the study of positive law. House of General Cultural Affairs.

Sharif, A. M. H. (2002). The general theory of criminal evidence. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Shukri, A. Y. (n.d.). General provisions for the repeal of the punitive text: An analytical applied comparative study. Zain Legal Publications.

Shaltawi, M. A. (1989). The position of modern laws on criminal danger [Doctoral dissertation, University of Alexandria].

Shamri, S. G. (2018). Limits of legislative authority in regulating public rights and freedoms. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Shawarbi, A. (1993). Guarantees of the accused in the criminal investigation stage. Mansha'at Al-Ma'arif.

Sawi, A. M. (2010). The accused's right to a fair trial: A comparative study. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Saghir, K. M. A. (2003). The personal freedom of the accused within the framework of the procedural legality system: An analytical foundational study [Doctoral dissertation, Faculty of Law, Cairo University].

Safw, N. A. A. (2006). The presumption of innocence in criminal law. *Al-Rafidain Journal of Law, 11*(30), 151–201. https://doi.org/10.33899/alaw.2006.160468

Sawan, A. S. M. (1980). The presumption of innocence and its most important consequences in the criminal field: A comparative study [Doctoral dissertation, Faculty of Sharia and Law, Al-Azhar University].

Sayfi, A. M. (1971). The state's right to punish: Its nature, enforcement, and extinction (1st ed.). Beirut Arab University.

Abed, A. A. (1989). Criminal evidence by presumptions. Al-Tobgi Press.

Abdel-Aal, K. R. (2002). Criminal responsibility in press crimes [Doctoral dissertation, Faculty of Law, Helwan University].

Abdullah, M. K. A. (2007). The presumption of the accused's innocence. *Tikrit University Journal for the Humanities*, 14(9).

Atifi, J. (1974). Freedom of the press according to the legislation of the Arab Republic of Egypt (2nd ed.).

Akili, A. (1974). Principles of criminal procedure (Vol. 2). Al-Maarif Press.

Awad, R. R. (2005). Judicial oversight of the application of fair trial guarantees. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Awad, M. M. (1967). The law of evidence between duality and unity. *Journal of Law and Economics*, (3).

Fahl, O. F. (1981). Protecting human rights through the Code of Criminal Procedure. *Justice Journal, 8*(26).

Fazayri, A. (1990). Litigation guarantees. Manshaat Al-Ma'arif.

Qaid, O. A. (1989). Rights and guarantees of the suspect in the investigation stage. Dar Al-Nahda Al-Arabiya.

Kubaisi, A. (1981). Guarantees of the accused before and during trial [Doctoral dissertation, Faculty of Law, Cairo University].

Mahda, M. (1992). Guarantees of the accused during investigation (Vol. 3, 1st ed.). Dar Al-Huda.

Muhammad, R. A. (2006). Acquittal in criminal law: A comparative study [Doctoral dissertation, Faculty of Law, University of Baghdad].

Mohammadi, H. (2003). Criminal danger and confronting it. Mansha'at Al-Ma'arif.

Musa, M. S. (2010). Criminal policy and moral attribution. University Publications House.

Naji, M. (2007). The Federal Supreme Court in Iraq (1st ed.). Dar Al-Diya.

Nasrawi, S. (1976). A study in the Code of Criminal Procedure (Vol. 1). Dar Al-Salam Press.

Universal Declaration of Human Rights. (1948). United Nations General Assembly, Resolution 217

International Covenant on Civil and Political Rights. (1966). United Nations General Assembly, Resolution 2200.

Interim Constitution of Iraq. (1970).

Constitution of the Republic of Iraq. (2005).

Constitution of the Arab Republic of Egypt. (1971).

Constitution of the Arab Republic of Egypt. (2014).

Constitution of the French Republic. (1958) and Preamble to the Constitution of 1946.

Iraqi Penal Code No. 111. (1969).

Iraqi Code of Criminal Procedure No. 23. (1971).

Egyptian Code of Criminal Procedure No. 150. (1950).

French Civil Code, Article 9-1 (added 1993); Law No. 2000-516 on strengthening the protection of the presumption of innocence and the rights of victims. (2000).

Iraqi Court of Cassation. (1972). Decision No. 190 dated 7/2/1972. *Judicial Bulletin, 4*(1), 227.

Iraqi Court of Cassation. (1973a). Decision No. 3004/Crimes/72 dated 9/5/1973. *Judicial Bulletin, 4*(2), 398.

Iraqi Court of Cassation. (1973b). Decision No. 83 dated 9/6/1973. *Judicial Bulletin, 4*(2), 380.

Iraqi Court of Cassation. (1974). Decision No. 638/Cassation/74 dated 5/8/1974. *Judicial Bulletin, 5*(3), 62.

Iraqi Court of Cassation. (1980). Decision No. 50. *Judiciary Magazine, 35*(3–4), 312.

Babylon Criminal Court. (1986). Decision No. 165/C/85/86 dated 13/1/1986. *Collection of Judicial Judgments*, (2), 171.

Iraqi Court of Cassation. (1986). Decision No. 1415/First Crimes/85/86 dated 5/6/1986. *Collection of Judicial Judgments*, (2), 172.

Iraqi Court of Cassation. (1988). Decision No. 871/Crimes dated 27/2/1988. *Collection of Judicial Judgments*, (1), 15.

Iraqi Court of Cassation. (2008). Decision No. 706/First Penalties/Cassation dated 2/2/2008.

Iraqi Court of Cassation. (2009). Decision No. 648/First Penalties/Crimes dated 15/9/2009.

Iraqi Federal Court of Cassation. (2016). Decisions Nos. 554 (25/4/2016), 756 (27/6/2016), and 1329 (31/10/2016). https://www.hic.iq/qview

Supreme Constitutional Court of Egypt. (1995). Case No. 25 of Judicial Year 16 Constitutional, session of 3/7/1995. http://qadaya.net

Supreme Constitutional Court of Egypt. (1998). Case No. 29 of Judicial Year 18 Constitutional, session of 3/1/1998. http://www.laweg.net

Egyptian Court of Cassation. (2009). Appeal No. 35142 of Judicial Year 73, session of 4/3/2009. https://www.cc.gov.eg